

บทที่ 4

ประเภทของจิต

จำนวนจิต

หากกล่าวโดยลักษณะแล้ว จิตมีดวงเดียว จะมีจิตเกิดขึ้นซ้อนๆ กันมากกว่า 1 ดวง ในขณะเดียวกันไม่ได้ เมื่อจิตดวงหนึ่งดับ จิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นต่อเนื่องกัน พระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (16/61) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า...

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนลิงเที่ยวไปอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้ มันปล่อยกิ่งนั้นแล้วก็จับกิ่งอื่น มันปล่อยกิ่งนั้นแล้วก็จับกิ่งอื่น มันปล่อยกิ่งนั้นแล้วก็จับกิ่งอื่นฉันใด ธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง ใจบ้าง วิญญาณบ้าง ก็ฉันนั้น ธรรมชาตินั้น ในกลางคืนกับกลางวัน ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งก็ดับไป...” หรืออาจเปรียบเทียบการเกิดดับของจิตกับการจับมือกันของคนหลายๆ คนที่ยืนเรียงกันเป็นแถวยาว คนแต่ละคนจับมือกันเป็นแถวยาวก็จริง แต่เป็นคนละคนกัน เทียบได้กับจิตหลายดวงต่อเนื่องกัน เป็นคนละดวงกัน คนละขณะกัน การได้ยินเป็นจิตขณะหนึ่ง เห็นก็เป็นจิตอีกขณะหนึ่ง หรืออีกดวงหนึ่ง ขณะที่ฟังการบรรยายของอาจารย์ เราคิดว่าเห็นอาจารย์พร้อมกับได้ยิน อันที่จริง จิตเป็นคนละดวงกัน แต่ความที่จิตเกิดดับเร็วมากและต่อเนื่อง เราจึงไม่อาจแยกแยะได้ว่าเห็นขณะหนึ่ง ได้ยินขณะหนึ่ง

ทุกครั้งเมื่อมีจิตก็มีเจตสิก (เครื่องประกอบจิต) เกิดขึ้นร่วมด้วยเสมอ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตทำกิจการงานแตกต่างกันออกไปได้หลายอย่าง สุดแต่ว่าเจตสิกใดเข้าประกอบในขณะนั้น เช่น โลภะเจตสิก จึงมีจิตโลภ โทสะเจตสิกจึงมีจิตโกรธ ฯลฯ ดังที่เราเรียกกัน การที่จิตแตกต่างกันด้วยกิจการงาน และอาการของจิตที่ปรากฏแตกต่างกันเพราะเจตสิกนี้ จึงได้จำแนกจิตได้ถึง 89 ดวง หรือโดยพิสดาร คือ 121 ดวง

ประเภทของจิต

จิต 89 หรือ 121 มีวิธีการจำแนกหรือแบ่งประเภทได้ถึง 9 นัย หรือ 9 ประเภท แต่ไม่ว่าจะแบ่งโดยนัยใด เมื่อรวมแล้วจะได้จำนวนจิต 89 ดวงหรือ 121 ดวงโดยพิสดาร

การแบ่ง 9 นัย ได้แก่ แบ่งโดย ชาติ ภูมิ โสภณ โลก เหตุ ฌาน เวทนา สัมปโยค และสังขาร มีวิธีแบ่งตามนัยต่างๆ ดังนี้

1. โดยชาติ แบ่งได้ 4 ชาติ คือ

กุศลจิต 21 (37)	อกุศลจิต 12	} 89 ดวง (121 ดวง)
วิบากจิต 36 (52)	กิริยาจิต 20	

ชาติ คือธรรมชาติ เป็นเชื้อชาติต่างกัน

กุศลชาติ อกุศลชาติ หรือ กุศลจิต อกุศลจิต เป็นเหตุ

วิบากชาติ หรือ วิบากจิต เป็นผล ส่วนกิริยาจิต ไม่ใช่เหตุหรือผล ส่วนมากเป็นของ
พระอรหันต์

2. โดยภูมิ แบ่งได้ 4 ภูมิ คือ

กามาวจรจิต 54	รูปาวจรจิต 15	} 89 หรือ 121 ดวง
อรูปราวจรจิต 12	โลกุตตรจิต 8	
	(หรือ 40)	

ภูมิ มี 2 ความหมาย คือ ที่เกิดของสัตว์ 31 ภูมิ และชั้นของจิต

การแบ่งเป็น 4 ภูมิ คือ แบ่งตามชั้นของจิต ที่แยกโดยอำนาจตัณหา

กามาวจรจิต คือจิตที่เกี่ยวข้องกับกามตัณหา

รูปาวจรจิต คือจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน

อรูปราวจรจิต คือจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของอรุปรฌาน

โลกุตตรจิต คือจิตที่พ้นจากโลกทั้ง 3 คือ จิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์

3. โดยโสภณ แบ่งได้ 2 ได้แก่

โสภณจิต 59 (91)	} 89 ดวง หรือ 121 ดวง
อโสภณจิต 30 ดวง	

โสภณจิตคือจิตที่ประกอบด้วยโสภณเจตสิก

อโสภณจิตคือจิตที่ไม่มีโสภณเจตสิกประกอบ เป็นจิตที่เหลือจากโสภณจิต

4. โดยโลก แบ่งได้ 2 ได้แก่

โลกียจิต 81	} 89 (121) ดวง
โลกุตตรจิต 8 (40)	

5. โดยเหตุ แบ่งได้ 2 ได้แก่

อเหตุกจิต 18	}	89
สเหตุกจิต 71 (103)		(121) ดวง

อเหตุกจิต คือจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ 6 เช่น อกุศลวิบากจิต เป็นต้น

สเหตุกจิต คือจิตที่ประกอบด้วยเหตุ 6

เหตุ คือเจตสิก 6 ได้แก่ โลภะเหตุ โทสะเหตุ โมหะเหตุ อโลภะเหตุ อโทสะเหตุ และ อโมหะเหตุ

6. โดยฉาน แบ่งได้ 2 ได้แก่

ฉานจิต 67	}	121 ดวง
อฉานจิต 54		

อฉานจิต คือ กามาวจรจิต

7. โดยเวทนา แบ่งได้ 3 ได้แก่

สุขเวทนา 63	}	121 ดวง
ทุกข์เวทนา 3		
อุเบกขาเวทนา 55		

8. โดยสัมปโยค แบ่งได้ 2 ได้แก่

สัมปยุตจิต 55	}	89
วิปยุตจิต 34		

9. โดยสังขาร แบ่งได้ 2 ได้แก่

อสังขาริกจิต 37	}	89
สสังขาริกจิต 52		

เป็นการจำแนกจิต มีการชักชวนหรือไม่ปรุงแต่งด้วยอำนาจกำลังกล้าหรืออ่อน

ไม่ว่าจะแบ่งจำแนกจิตตามนัยใด จะได้จำนวนจิต 89 หรือ 121 ดวงเสมอ

ความหมายของจิตประเภทต่าง ๆ

ดังที่กล่าวแล้วว่า การจำแนกจิต หรือแบ่งประเภทของจิตได้ถึง 9 นัยนั้น มีการอธิบายให้ความหมายของจิตประเภทต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. **กุศลจิต** หมายถึง จิตที่ไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข จะพบคำว่ามหากุศลจิต คือ กุศลจิตสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน เพราะเป็นพื้นฐานไปสู่การบรรลุ ฌาน อภิญญา มรรคผล แม้ตนเองเป็นเพียงกุศลจิตหรือมหากุศลจิต 8 เท่านั้น
2. **อกุศลจิต** หมายถึง จิตที่มีโทษ ให้ผลตรงข้ามกับกุศลจิต ให้ผลเป็นความทุกข์ เป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลเจตสิก มี 12 ดวง คือ โลภมูลจิต 8 โทสมูลจิต 2 และ โมหมูลจิต 2 คือ จิตโลภ โกรธ และหลงนั่นเอง

ความหมายของ “กุศล” คือ ฉลาด “อกุศล” คือ ไม่ฉลาด อกุศลจิตเป็นจิตที่มีประจำแก่เรา เหมือนเรือที่ไหลตามน้ำ ไม่มีฝีพายก็แล่นลอยไปได้ ต่างจากกุศลจิตที่ปกติไม่มี ต้องทำจึงเกิดขึ้น เหมือนพายเรือทวนน้ำ ต้องใช้ฝีพายมากเรือจึงแล่น

3. **วิปากจิต** หมายถึง จิตที่เป็นผล ถ้าเป็นผลของกุศล เรียกว่ามหาวิปากจิต เป็นผลของมหากุศล ถ้าเป็นผลของอกุศล เรียกว่า อกุศลวิปากจิต นั่นคือผลหรือวิบากที่เราต้องรับจากสิ่งที่เราได้เราทำไปแล้วนั่นเอง เช่น ได้เห็นภาพดี-ภาพไม่ดี ได้ยินเสียงดี-ไม่ดี ได้กลิ่นดี-ไม่ดี เป็นต้น วิปากจิตเป็นผลของกรรม จึงไม่ใช่การทำความกรรม ไม่ใช่ฝ่าย action แต่เป็นผล (result) เมื่อเกิดทุกข์เป็นผล จึงแก้ที่ผลไม่ได้ นอกจากทำเหตุที่ดีใหม่

ความหมายของวิปาก หรือ วิบาก มาจาก “ปาก” แปลว่า สุขหรือผลที่สุข

4. **กิริยาจิต** หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ผ่านมาทางทวาร 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เป็นจิตที่ทำหน้าที่ให้สำเร็จ การพูด คิด ทำ เป็นกิริยาที่เกิดกับพระอรหันต์ ไม่ใช่จิตที่เป็นกุศล อกุศล และไม่ใช่วิบาก กิริยาจิต มี 2 ประเภท ได้แก่ มหากิริยาจิต และ อเหตุกกิริยาจิต

มหากิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ ซึ่งก็คือมหากุศลจิตนั่นเอง เพียงแต่พระอรหันต์อยู่เหนือกรรม เหนือบาป-บุญ จิตนี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สเหตุกกามาวจรกิริยาจิต เป็นจิตที่ทำให้สำเร็จการพูด คิด ทำ ของพระอรหันต์ ไม่เป็นเหตุของตัณหา อุปาทาน จึงไม่ทำให้เกิดผลในอนาคต

อเหตุกกิริยาจิต เป็นจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาทางทวาร 6 เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังตามธรรมชาติ ไม่ได้อาศัยกรรม ไม่เป็นบุญบาป จะเกิดขึ้นเมื่อมีอารมณ์มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งไม่ประกอบด้วยเหตุ 6 (โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ) รวมทั้งจิตยัมของพระอรหันต์ด้วย

5. **กามาวจรจิต** หมายถึง จิตที่เกิดหรือท่องเที่ยวไปหรืออาศัยอยู่ในกามภูมิ หรือกามคุณ อารมณ์ทั้งหลาย ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เรื่องนึกคิด เป็นที่เกิดของ วัตถุกามและกิเลสกาม คือสิ่งที่ชอบใจ อารมณ์ที่ชอบใจ กำหนดยินดี เช่น มนุษย์ปุณฺชน เทวดา สัตว์ในอบายภูมิทั้งหลาย มี 54 ดวง
6. **รูปาวจรจิต** เป็นจิตที่เกิดจากการเจริญสมถกัมมัฏฐาน หรือที่เรียกว่า เจริญสมาธิ จนจิต สงบเข้าถึงรูปฌาน ตั้งแต่ฌาน 1-4 (ตามนัยพระสูตร) หรือ ฌาน 1-5 (นับตามนัยพระ อภิธรรม) อันได้แก่
1. ปฐมฌาน (ฌานที่ 1) องค์ฌาน 5 ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
 2. ทุตติยฌาน (ฌานที่ 2) องค์ฌาน 4 ได้แก่ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
 3. ตติยฌาน (ฌานที่ 3) องค์ฌาน 3 ได้แก่ ปีติ สุข เอกัคคตา
 4. จตุตถฌาน (ฌานที่ 4) องค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา
 5. ปัญจฌาน (ฌานที่ 5) องค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

จัดเป็นกุศลจิตได้ด้วย เป็นวิบาก (ผล) และเป็นกิริยาได้ด้วย อย่างละ 5 รวมเป็น 15

7. **อรูปาวจรจิต** เป็นจิตที่เกิดจากการเจริญสมถกัมมัฏฐานจนเข้าถึงอรูปรูปานที่ 1-4 ทั้งนี้ ต้องผ่านรูปฌาน 1-5 มาแล้ว

รูปาวจรและอรูปาวจรจิต มีชื่อว่า “**มหัคคตจิต**” ซึ่งหมายถึงจิตที่เข้าถึงความเป็น ใหญ่ มีกำลังแก่กล้า สามารถข่มกิเลสที่เรียกว่า นิวรณ์ 5 ให้ได้พรหมสมบัติในพรหมโลก และผู้ได้รูปฌาน อรูปฌาน เมื่อไปปฏิสนธิเป็นรูปพรหม และอรูปรพรหม จะมีอายุยืนยาว กว่าสัตว์อื่น

8. **โลกุตตรจิต** เป็นจิตที่รับอารมณ์พระนิพพาน หรือเป็นจิตเหนือโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก และอรูปโลก (กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ) โลกุตตรจิต ได้แก่ มัคคจิต 4 ผลจิต 4 รวมเป็น 8 ดังต่อไปนี้

โสตาปัตติมัคคจิต 1 โสตาปัตติผลจิต 1

สกทาคามีมัคคจิต 1 สกทาคามีผลจิต 1

อนาคามีมัคคจิต 1 อนาคามีผลจิต 1

อรหัตตมัคคจิต 1 อรหัตตผลจิต 1

จิตเหล่านี้เกิดแก่พระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาบันบุคคลจนถึงพระอรหันตบุคคล มัคคจิตหรือมรรคจิตทั้ง 4 เมื่อเกิดแล้วจะเกิดเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แล้วดับลงทันที ไม่มี

โลกุตตรจิตนับโดยย่อได้ 8 นับโดยพิสดารได้ 40 เพราะจิตของพระอริยบุคคลได้ฌาน 5 ชั้น จึงเป็น $8 \times 5 = 40$ เพราะพระอริยบุคคลที่ได้ฌาน ท่านอาศัยฌานเป็นบาทเป็น พื้นสู่การบรรลุธรรม

โลกียจิตเป็นจิตที่ยังเกิดอยู่ในโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก และอรุณโลก โลกียจิต มี 81 ดวง เมื่อรวมกับโลกุตตรจิต $40 + 81 = 121$

9. **โสภณจิต** หมายถึง จิตที่เกิดพร้อมกับโสภณเจตสิก หรือเป็นจิตที่นอกเหนือจากอกุศลจิต และอเหตุกจิต เรียกว่า โสภณจิต ส่วนอโสภณจิต หมายถึง จิตที่นอกเหนือจากโสภณจิต

โสภณ = ดั่งงาม สวยงาม โสภณจิต 91 ดวง อโสภณจิต 30 ดวง

10. **อเหตุกจิต** คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ 6 นั่นคือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อเหตุกจิตมี 18 ดวง ได้แก่ อกุศลวิปากจิต 7 อเหตุกกุศลวิปากจิต 8 อเหตุกกริยาจิต 3 รวมเป็น 18

สเหตุกจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยเหตุ 6 มี 103 ดวง

11. **ฌานจิต** หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยองค์ฌาน 5 องค์ฌาน 5 ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา มี 67 ดวง

อฌานจิต ได้แก่ จิตที่ไม่ใช่ฌานจิตทั้งหมด 54 ดวง

12. **จิตที่เกิดพร้อมสุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อุเบกขาเวทนา**

จิตที่เกิดพร้อมสุขเวทนา ได้แก่

จิตที่เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา คือ ดีใจ (62)

และ จิตที่เกิดพร้อมกับสุขเวทนา คือ สุขกาย (1)

} 63

จิตที่เกิดพร้อมกับทุกขเวทนา ได้แก่

จิตที่เกิดพร้อมกับโทมนัสเวทนา คือ ความเสียใจ 2

และ จิตที่เกิดพร้อมกับทุกขเวทนา คือ ทุกข์กาย 1

} 3

จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา มี 55 ดวง

13. **สัมปยุตจิต** คือ จิตที่ประกอบด้วยสภาพธรรมบางอย่าง เช่น ทิฏฐิ โทสะ เป็นต้น มี 55 ดวง (87)

วิปยุตจิต คือ จิตที่ไม่มีสภาพธรรม 5 อย่างประกอบมี 34 ดวง

สิ่งที่ประกอบหรือสัมปยุต มี 5 ประเภท คือ

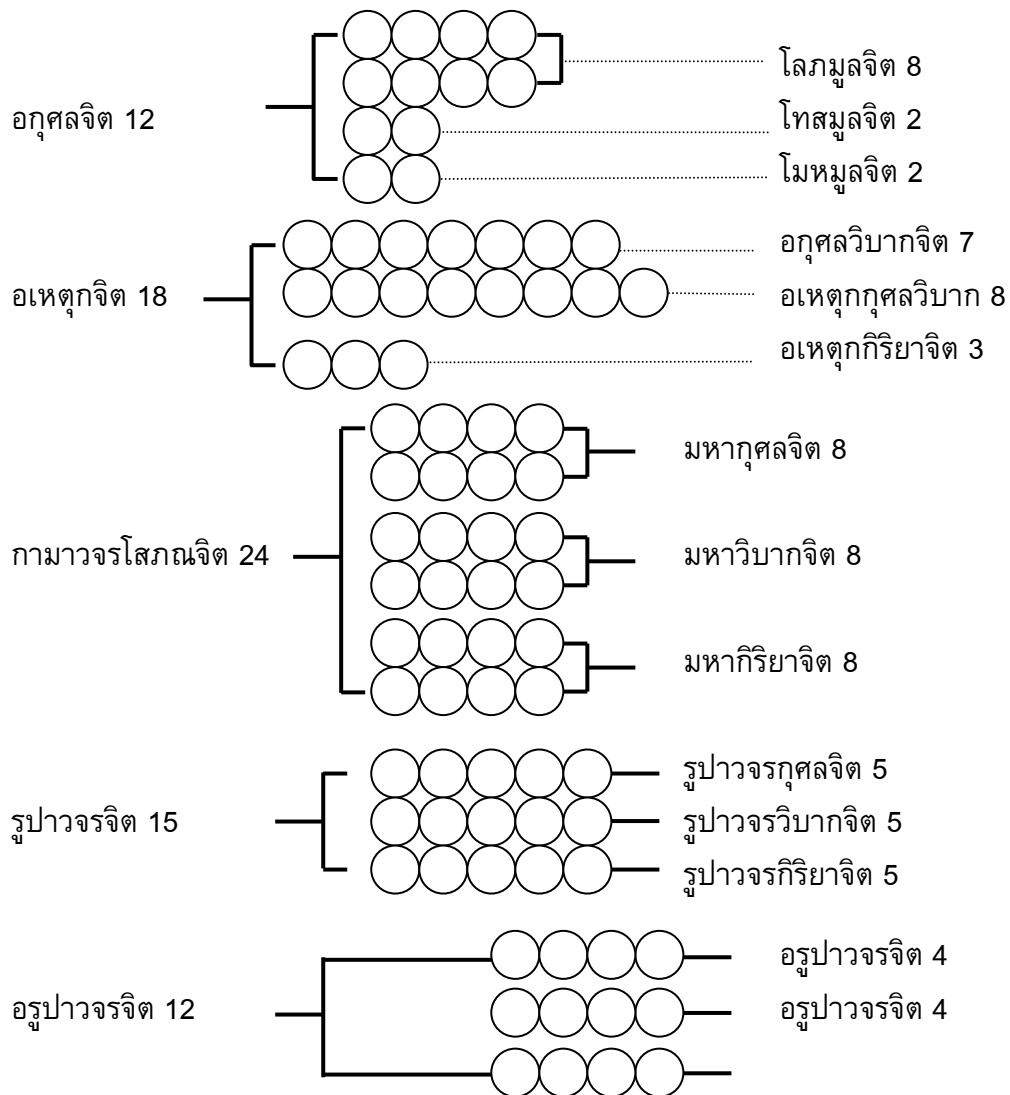
ทัญญู ปฏิมะ วิจิกิจจา อุทฺธัจจะ ญาณ

14. **อสสังขาริกจิต** คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน 37 ดวง เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยอุตสาหะของตนเอง เช่น ทำกุศลเอง ไม่มีใครชักชวน เช่น อเหตุกจิต 18 เป็นต้น

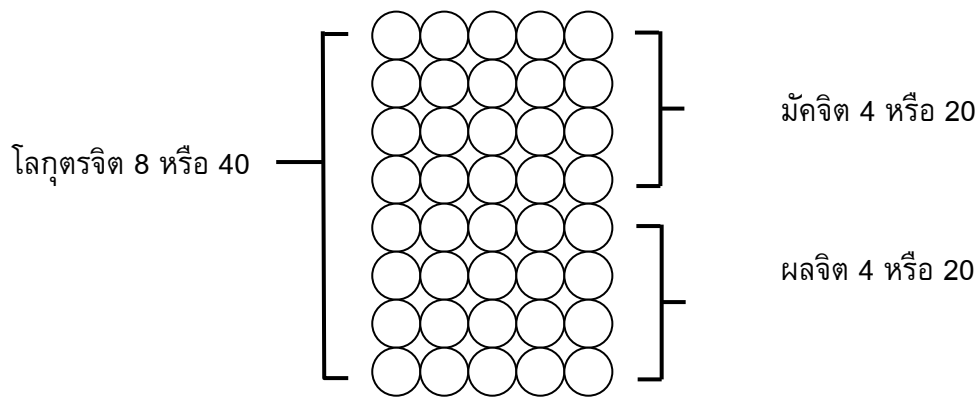
สสังขาริกจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักชวน 52 ดวง (84) เช่น อกุศลสสังขาริกจิต 5 ดวง เป็นต้น

การกล่าวถึงประเภทและจำนวนของจิตนี้ เพื่อให้เข้าใจว่า เมื่อประกอบกับเจตสิกต่างๆ ทำให้จิตปรากฏอาการต่างๆกัน กุศลก็มี อกุศลก็มี เป็นการแสดงถึงความวิจิตรของจิต ซึ่งทราบโดยสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

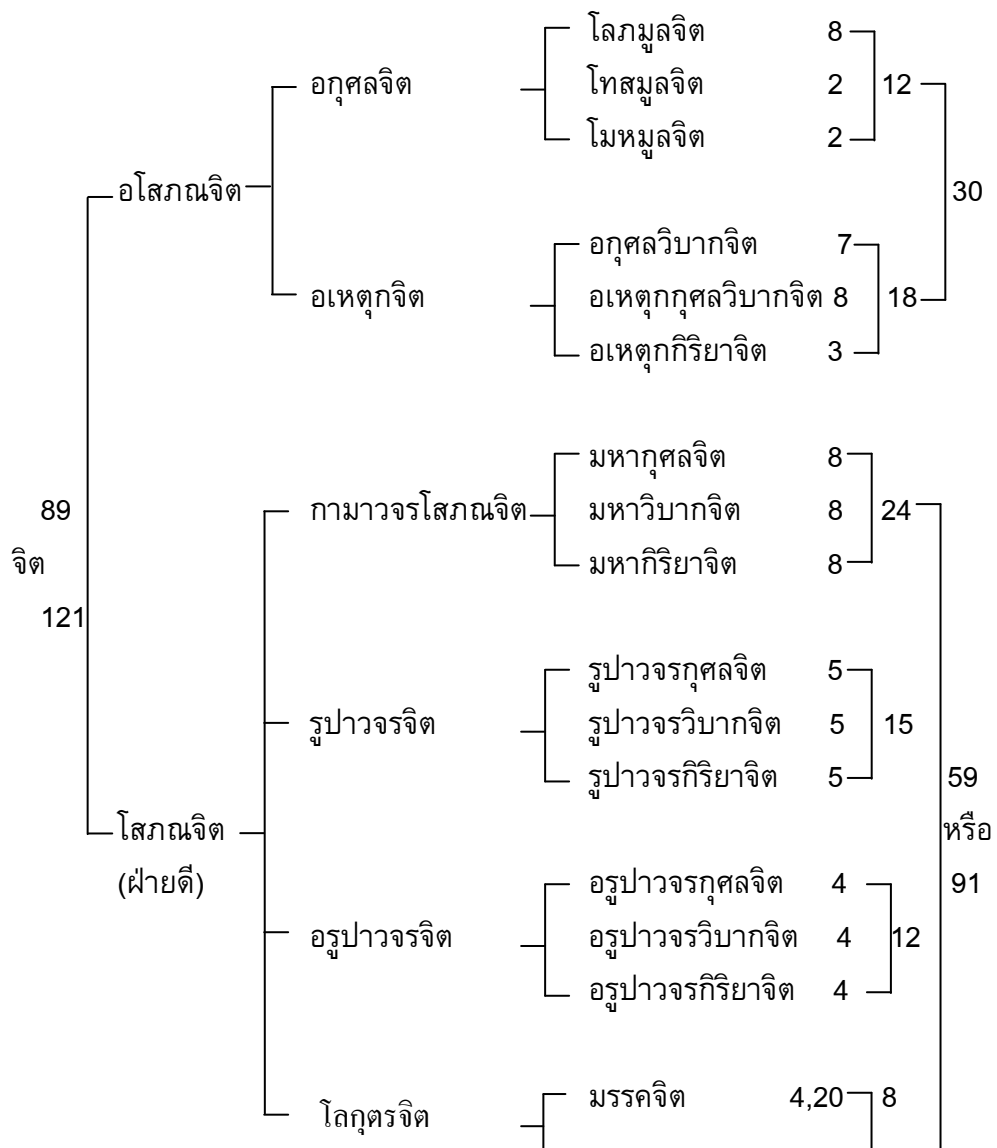
จิต 89 หรือ 121

อรุปาวจรจิต 4

แสดงการจำแนกจิตโดยอโสมณะ และโสมณะ

จิต 4 ภูมิ

แม้การแบ่งประเภทของจิต จะแบ่งได้ 9 นัย และเมื่อรวมแล้วจะได้จิต 89 หรือ 121 ดวง ดังนั้น ไม่ว่าจะอธิบายจิตโดยนัยใด ก็จะครอบคลุมจิตทั้งหมด ในที่นี้จะอธิบายรายละเอียดของจิตโดยภูมิเป็นหลัก จำแนกได้เป็น 4 ภูมิคือ

1. กามาวจรจิต 54
2. รูปาวจรจิต 15
3. อรูปาวจรจิต 12
4. โลกุตตรจิต 8 (หรือ 40)

1. กามาวจรจิต 54

เป็นจิตของสัตว์ในกามภูมิ 11 ภูมิ¹ ได้แก่

กามสุคติภูมิ 7 ได้แก่ มนุษย์ 1 สวรรค์ 6 ชั้น (จาตุมหรรษิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี พรนิมิตตสวรรค์) ทุกคติภูมิ 4 (นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน) สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้งยังมีความติดใจ ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสกามหรือกามคุณดังกล่าว

กามาวจรจิต มี 54 ดวง ได้แก่

- (1) อกุศลจิต 12 ดวง
- (2) อเหตุกจิต 18 ดวง
- (3) กามาวจรโสภณจิต 24 ดวง (หรือเรียกว่ากามาวจรกุศลจิต)

(1) อกุศลจิต 12 ดวง อกุศลจิตเป็นจิตที่ไม่ดีงาม ประกอบด้วยอกุศลเจตสิก เป็นโทษ ให้ผลเป็นความทุกข์ จำแนกได้เป็น 3 ชนิด ได้แก่

โลภมูลจิต 8 มีโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทสมูลจิต 2 มีโทสเจตสิกเป็นประธาน

โมหมูลจิต 2 มีโมหเจตสิกเป็นประธาน

โลภมูลจิต ๘

¹ สัตว์ หมายถึง สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มีจิต และเรียกอสัญญสัตว์ที่มีรูปภายในรูปพรหมภูมิ ความหมายของอสัญญสัตว์คือ สัตว์ที่ไม่มีสัญญา แต่ออสัญญสัตว์จัดอยู่ในภูมิกลุ่ม รูปาวจร

อกุศลจิตนี้ เกิดได้ทั้งมีการชักชวนและทำเอง ทั้งที่มีความเห็นผิดประกอบและไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด อกุศลจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นบ่อย แม้จะมีเพียง 12 ดวง แต่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เกิดได้ทุกดวงอยู่เสมอ ทั้งยังเป็นจิตที่มีโทษ จึงจะกล่าวอย่างกว้างขวางต่อไป

(2) อเหตุกจิต 18 ดวง อเหตุกจิตเป็นจิตที่ไม่ประกอบไปด้วยเหตุ 6 คือไม่ประกอบไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ (ฝ่ายอกุศล) และไม่ประกอบไปด้วย อโลภะ อโทสะ อโมหะ (ฝ่ายกุศล) แต่ไม่ได้หมายความว่าเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุปัจจัย แต่เหตุปัจจัยปรุงแต่งอเหตุกจิตนี้ไม่ใช่เหตุ 6 ที่เป็นบุญและบาปดังกล่าว แต่เหตุที่ทำให้จิตแต่ละดวงเกิดขึ้นย่อมมีอยู่แล้ว

อเหตุกจิต 18 ได้แก่ อกุศลวิบากจิต 7 อเหตุกกุศลวิบากจิต 8 และ อเหตุกกิริยาจิต 3

อเหตุกจิต 18 ดวง

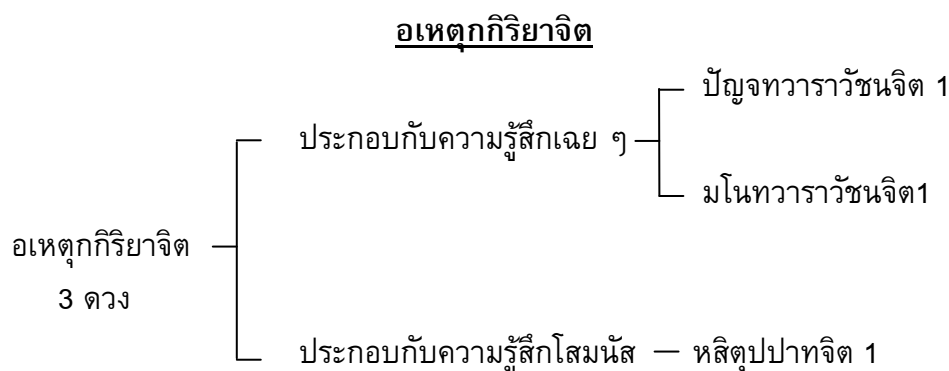
อกุศลวิบากจิต	7 ดวง	}	18 ดวง
อเหตุกกุศลวิบากจิต	8 ดวง		
อเหตุกกิริยาจิต	3 ดวง		

- อกุศลวิบากจิต 7 ดวง วิบากจิต คือจิตที่เป็นผล อกุศลวิบากจิต คือจิตที่เป็นผลของ อกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ทำให้ต้องได้รับผลเป็นอกุศลวิบากจิต ต้องได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีทางตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวมเป็น 5 ดวง) เช่น เมื่ออกุศลวิบากมาให้ผลทางตา ทำให้ต้องเห็นภาพที่น่าสยดสยอง ฯลฯ อกุศลวิบากมาให้ผลทางหู ทำให้ได้ยินเสียงทะเลาะกัน เสียงอึกที่กษณะที่กำลังจะนอนหลับ ฯลฯ อกุศลวิบากมาให้ผลทางจมูก ทำให้ได้กลิ่นเหม็นเน่าของขยะมูลฝอย ได้กลิ่นฉุนของสารเคมีของโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ อกุศลวิบากมาให้ผลทางลิ้น ทำให้ต้องเคี้ยวข้าวที่มีมูลของแมลงสาป ฯลฯ อกุศลวิบากมาให้ผลทางกาย ทำให้ต้องได้รับสัมผัสที่สาครระคายที่มึนต่ำ ฯลฯ

นอกจาก 5 ดวง ดังกล่าวแล้ว อีก 2 ดวง เป็นอกุศลวิบากจิตทางใจ ดวงแรกเป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ เป็นผลของอกุศลกรรม รับอารมณ์ที่ไม่ดี (สัมปฏิจฉนจิตที่เป็น

- อเหตุกกุศลวิบากจิต 8 ดวง คือจิตที่เป็นผลของกุศลกรรมในอดีต ทำให้ได้ผลเป็นกุศลวิบากจิต ให้ได้รับอารมณ์ที่ดีทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย 5 ดวง และทางใจ 3 ดวง เป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศล ทำหน้าที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดี 1 ดวง เป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศล ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดี 1 ดวง และจิตที่เกิดพร้อมกับความยินดี เป็นผลของกุศล ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดียิ่ง 1 ดวง เรียกตามลำดับว่า สัมปฏิจฉนจิตที่เป็นอุเบกขา สันตัตถจิตที่เป็นอุเบกขา และสันตัตถจิตที่เป็นโสมนัส

- อเหตุกกิริยาจิต 3 ดวง คือจิตที่ทำหน้าที่การงาน ไม่อาศัยบุญบาป เป็นเหตุให้เกิด และไม่ใช่วิบากจิตที่เกิดจากกุศลหรืออกุศลที่ทำไว้ แต่เป็นจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ และเป็นจิตยึดของพระอรหันต์ ได้แก่ จิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ พิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้ง 5 (ปัญจทวาราวชณจิตที่เป็นอุเบกขา) 1 ดวง จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทางมโน— ทวาร (มโนทวาราวชณจิตที่เป็นอุเบกขา) 1 ดวง และจิตที่เกิดจากการยึดของพระอรหันต์ (หสิ— ตูปาทจิต) 1 ดวง และจิตที่เกิดจากการยึดของพระอรหันต์นั้น เกิดจากการที่พระอรหันต์เห็นเปรต หรือเทวดานางฟ้าที่กำลังได้รับทุกข์ พร้อมกับการที่ท่านพิจารณาว่าสภาพที่ได้รับทุกข์เช่นนั้น จะไม่เกิดแก่ท่านอีกต่อไป เพราะท่านไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกแล้ว

(3) กามาวจรโสภณจิต หรือกามาวจรกุศลจิต 24 ดวง เป็นจิตฝ่ายดีที่ยังท่องเที่ยวเกี่ยวพันอยู่ใต้อิทธิพลของกาม² แต่เป็นจิตที่เกิดจากกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อย่างใดอย่างหนึ่ง จำแนกได้เป็นกามาวจรกุศลจิต 8 ดวง บางทีเรียกมหากุศลจิต 8 ดวง (นับว่าเป็นจิตที่สำคัญสมควรทำให้เกิดขึ้น จะขยายความให้ชัดเจนต่อไปพร้อมกับอกุศลจิต 12)

กามาวจรวิบากจิต 8 ดวง หรือมหาวิบากจิต เป็นผลจากมหากุศลจิต 8 มี 8 ดวงเท่ากัน กามาวจรกิริยาจิต 8 ดวง หรือมหากิริยาจิต 8 ไม่ใช่จิตที่เป็นกุศลหรืออกุศล แต่เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาจากทวาร 6 เพื่อทำหน้าที่ คิด พุต ทำ เป็นต้น ซึ่งเป็นกิริยาไม่เกิดวิบากหรือผลในอนาคต มหากิริยาจิตก็เหมือนกับมหากุศลจิต เพียงแต่เกิดกับพระอรหันต์โดยเฉพาะ

กามาวจรโสภณจิต 24

กามาวจรโสภณจิต	[กามาวจรกุศลจิต 8 (มหากุศลจิต 8) กามาวจรวิบากจิต 8 (มหาวิบากจิต 8) กามาวจรกิริยาจิต 8 (มหากิริยาจิต 8)]	24 ดวง
----------------	---	--------

2. รูปาวจรจิต 15

เป็นจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน เกิดอยู่ในภูมิที่เป็นที่เกิดของวัตถุรูป (รูปาวจรจิต 15 และเจตสิก 35) และกิเลสรูป (โลกเจตสิกที่เกี่ยวข้องด้วยรูปตัณหา พอใจในรูปฌาน อภิญญา และรูปภาพ)

รูปาวจรจิต มี 15 ดวง ได้แก่

- (1) รูปาวจรกุศลจิต 5 ดวง
- (2) รูปาวจรวิบากจิต 5 ดวง
- (3) รูปาวจรกิริยาจิต 5 ดวง

² หมายถึง วัตถุทางและกิเลสทาง วัตถุทาง คือ กามคุณ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่เพลิดเพลินใจ กิเลสทาง คือ กิเลสที่ทำให้เกิดความยึดถือ กำหนด ยินดี ติดใจในกามคุณ 5 นั้น

1. ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิที่จิตตั้งมั่นเพียงชั่วขณะ มีอยู่ในชีวิตประจำวันในการปฏิบัติงาน ถ้าไม่มีสมาธิก็จะทำงานไม่ได้ อ่านหนังสือ เขียนหนังสือรู้เรื่อง ไม่ผิดพลาด เพราะมีขณิกสมาธินี้เอง เป็นสมาธิระดับต้น ๆ เท่านั้น

2. อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิที่จิตตั้งมั่น สงบมากขึ้น เจียดใกล้ฌาน

3. อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่จิตตั้งมั่นแนบแน่น สงบลึกซึ้งอย่างแท้จริง เสียงไม่รบกวนให้สะดุ้งตกใจได้ และกิเลสก็สงบลง สามารถข่มกิเลสที่เรียกว่า นิวรณ์ 5 อันเป็นกิเลสที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี อันได้แก่

- กามฉันทนิวรณ์ ยินดีติดใจในกามคุณอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น เป็น โลกเจตสิก
- พยาบาทนิวรณ์ ผูกโกรธ ปองร้าย อาฆาตผู้อื่น เป็นโทสเจตสิก
- ถีนมิทธนิวรณ์ หดหู่ท้อถอย คือถีนะเจตสิก และมิทธเจตสิก
- อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ คือ อุทธัจจเจตสิก และกุกกุกจเจตสิก
- วิจิกิจฉานิวรณ์ ลังเลสงสัย ไม่แน่ใจ ในพระรัตนตรัย เป็นต้น คือ วิจิกิจฉาเจตสิก

อัปปนาสมาธิ นับว่าเป็นสมาธิระดับสูงสุด คือเข้าถึงฌาน

ฌานเป็นการเพ่งอารมณ์ ให้จิตแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน จิตจะมีลักษณะตั้งมั่น ไม่ซัดส่าย ไม่หวั่นไหว เป็นอัปปนาสมาธิ การแบ่งระดับฌาน แบ่งได้ 2 นัย ตามนัยพระสูตร และนัยพระอภิธรรม

รูปฌานตามนัยพระสูตร มี 4 ได้แก่

รูปฌานที่ 1 (ปฐมฌาน) มี 5 องค์ฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

รูปฌานที่ 2 (ทุติยฌาน) มี 3 องค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

รูปฌานที่ 3 (ตติยฌาน) มี 2 องค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา

รูปฌานที่ 4 (จตุตถฌาน) มี 2 องค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

รูปฌานตามนัยพระอภิธรรม มี 5 ได้แก่

ปฐมฌาน มี 5 องค์ฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

ทุติยฌาน มี 4 องค์ฌาน คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน มี 3 องค์ฌาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน มี 2 องค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา

ปัญจกมณ มี 2 องค์กมณ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

จะเห็นได้ว่า ตามนัยพระสูตรในกมณที่ 2 จะละองค์กมณไป 2 องค์กมณ ส่วนกมณที่ 3 และ 4 จะละองค์กมณไประดับละ 1 องค์กมณ ตามนัยพระอภิธรรม ตั้งแต่กมณที่ 2 ถึงกมณที่ 5 จะละองค์กมณได้ที่ละองค์กมณ องค์กมณเหล่านี้ก็คือ เจตสิกทั้งหลาย คือวิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก ปีติเจตสิก ฯลฯ นั่นเอง

สมถกรรมฐานที่เป็นเหตุ เป็นอารมณ์ให้เกิดกมณได้นั้น ได้แก่

- กสิณ 10	}	รวม 25
ทำให้เกิดรูปกมณ 1 (ปฐมกมณ)
- อสุภกรรมฐาน 10		
- อานาปานสติ 1		
- กายคตาสติ 1		
- เมตตากวณา 1		
- กรุณากวณา 1		
- มุทิตากวณา 1		
- กสิณ 10	}	รวม 14
ทำให้เกิดรูปกมณที่ 2, 3, 4
(ทุติยกมณ ตติยกมณ และจตุตถกมณ)
- อานาปานสติ 1		
- เมตตากวณา 1		
- กรุณากวณา 1		
- มุทิตากวณา 1		
- กสิณ 10	}	รวม 12
ทำให้เกิดรูปกมณที่ 5
(ตามนัยพระอภิธรรม)
หรือปัญจกมณ
- อานาปานสติ 1		
- อุเบกขากวณา 1		

กสิณ 10 และอานาปานสติ เป็นกรรมฐานที่ทำให้ได้รูปกมณระดับสูงสุด

เมื่อเจริญสมาธิหรือสมถกรรมฐาน จนจิตเข้าถึงกมณแล้ว องค์กมณทั้ง 5 คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา สามารถข่มนิวรณ์ ทั้ง 5 ได้ดังนี้

วิตก ข่ม ถีนมิทธนิวรณ์

วิจารณ์	ชม	วิจิตรวิจารณ์
ปิติ	ชม	พยาบาทวิจารณ์
สุข	ชม	อุทธีจกุกกุกวิจารณ์
เอกคคตา	ชม	กามฉันทวิจารณ์

ดังนั้น เมื่อจิตอยู่ในฌาน ย่อมหลีกออกจากอกุศลและกาม

- (1) รูปาวจรกุศลจิต 5 ดวง คือจิตที่อยู่ในระดับรูปฌานทั้ง 5 ตั้งแต่ฌานที่ 1 ถึงฌานที่ 5
- (2) รูปาวจรวิบากจิต 5 ดวง คือจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิตให้ผลดวงต่อดวง และส่งผลให้ไปปฏิสนธิในภูมิต่าง ๆ และเป็นพรหมประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

รูปาวจรกุศลจิต	รูปาวจรวิบากจิต	ปฏิสนธิภูมิ	ประเภทของพรหม
ปฐมฌานกุศล	ปฐมฌานวิบาก	ปฐมฌานภูมิ	พรหมปารีสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา
ทุติยฌานกุศล ตติยฌานกุศล	ทุติยฌานวิบาก ตติยฌานวิบาก	ทุติยฌานภูมิ	พรหมปริตตภา พรหมอัปมาณภา อาภัสสรพรหม
จตุตถฌานกุศล	จตุตถฌานวิบาก	ตติยฌานภูมิ	พรหมปริตตสุภา พรหมอัปมาณสุภา พรหมสุภิกิณหา
ปัญจฌานกุศล	ปัญจฌานวิบาก	จตุตถฌานภูมิ	พรหมเวหีผลา และพรหมที่เป็นพระอริยบุคคล พระอนาคามี 5 ประเภท คือ อวิหา อตปปา

--	--	--	--

(3) รูปาวจรกิริยาจิต เป็นเช่นเดียวกับรูปาวจรกุศลจิตทุกประการ แต่รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้ได้ฌาน แต่องค์ฌานของท่านไม่ได้ข่มนิวรณ์ เพราะท่านปราศจากกิเลสแล้ว เป็นเพียงมีไว้เพื่อจำแนกว่าท่านเข้าฌานระดับใดเท่านั้น

3. รูปาวจรจิต 12

เป็นจิตของผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานได้รูปฌานสูงสุดแล้ว เจริญฌานให้สูงขึ้นจนเข้าถึงรูปฌาน โดยจำเป็นที่ต้องได้จตุตถฌานมาก่อน ไม่อาจข้ามขั้นตอนได้ รูปาวจรจิตเป็นจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌานเกิดในภูมิที่เป็นที่เกิดของวัตถุรูป (รูปาวจรจิต 12 และเจตสิก 30) และกิเลสอุป (อุปตัณหา ยินดีพอใจในรูปฌาน รูปภพ)

รูปาวจรจิต มี 12 ดวง ได้แก่

- (1) รูปาวจรกุศลจิต 4 ดวง
- (2) รูปาวจรวิบากจิต 4 ดวง
- (3) รูปาวจรกิริยาจิต 4 ดวง

(1) รูปาวจรกุศลจิต 4 ดวง คือจิตที่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของรูปฌาน 4 รูปฌาน 4 ได้แก่

- อากาสนัญญาตนะ พิจารณาอากาศหรือความว่างที่ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์ โดยที่เพิกจากกสินก่อน แล้วมากำหนดอากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด
- วิญญานัญญาตนะ กำหนดวิญญานหาที่สุดไม่ได้เป็นอารมณ์
- อากิญจัญญาตนะ กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์
- เนวสัญญานาสัญญาตนะ เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

รูปาวจรกุศลจิต มีเจตสิก 2 อย่างเหมือนกันทุกดวง คืออุเบกขาเจตสิก และเอกัคคตาเจตสิก และมีชื่อเดียวกับรูปฌาน 4 ได้แก่

- อากาสนัญญาตนกุศลจิต 1 ดวง
- วิญญานัญญาตนกุศลจิต 1 ดวง
- อากิญจัญญาตนกุศลจิต 1 ดวง

แนวสัจญานาสัจญายตนกุศลจิต 1 ดวง

(2) อนุปาวจรวิบากจิต 4 ดวง คือจิตที่เป็นผลของอนุปาวจรกุศลจิตให้ผลดวงต่อดวง และส่งผลให้ไปปฏิสนธิในรูปพรหมภูมิ ชื่อของรูปพรหม และชื่อภูมินั้น เรียกอย่างเดียวกับรูปมานทั้ง 4

(3) อนุปาวจรกิริยาจิต 4 ดวง คือจิตพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปมาน เป็นเช่นเดียวกับอนุปาวจรกุศลจิตทุกอย่าง เพียงแต่เกิดกับพระอรหันต์ และเกิดในเวลาที่ท่านเข้ารูปมานเท่านั้น

ชื่อของอนุปาวจรกุศลจิต อนุปาวจรวิบากจิต และอนุปาวจรกิริยาจิตใช้ชื่อเดียวกัน

อนุปาวจรวิบากจิต 4	อนุปาวจรกิริยาจิต 4
อากาศานัญญาตนิวิบากจิต	อากาศานัญญาตนิกิริยาจิต
วิญญานัญญาตนิวิบากจิต	วิญญานัญญาตนิกิริยาจิต
อาภิกขัญญาตนิวิบากจิต	อาภิกขัญญาตนิกิริยาจิต
แนวสัจญานาสัจญายตนวิบากจิต	แนวสัจญานาสัจญายตนกิริยาจิต

บางครั้งเรียกรูปาวจรจิต 15 และอนุปาวจรจิต 12 นี้ว่า มหัคคตจิต หมายถึงจิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่ เพราะมีกำลังจิตที่ขมกิเลสไว้ได้นานมาก ทำให้ได้เข้าถึงพรหมโลก มีอายุยืนกว่าสัตว์อื่น ๆ ทั้งหมด

4. โลกุตตรจิต 8 หรือ 40 (มรรคจิต 4 ผลจิต 4)

เป็นจิตที่พ้นโลกหรือเหนือโลก คือไม่ท่องเที่ยวในโลภทั้ง 3 ภูมิทั้ง 3 คือไม่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ โลกุตตรจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานเป็นธรรมที่พ้นโลก เหนือโลกทั้ง 3 อารมณ์พระนิพพานไม่เกิด-ดับ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เพราะเป็นอสังขตธรรม แต่ตัวของจิตยังคงเกิด-ดับตามปกติทั่วไป เพียงแต่อารมณ์พระนิพพานไม่เกิด-ดับ เพราะเป็นอารมณ์พิเศษ ไม่ใช่อารมณ์ของปุถุชน

โลกุตตรจิตมี 8 ดวง ได้แก่

(1) โลกุตตรกุศลจิต หรือ มรรคจิต 4 ดวง

(2) โลกุตตรวิบากจิต หรือ ผลจิต 4 ดวง

(1) โลกุตตรกุศลจิต หรือ มรรคจิต เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นรับโลกุตตรอารมณ์ คือรับนิพพานอารมณ์ ทำลายและดับกิเลสอย่างเป็นสมุจเฉตปหาน คือประหารกิเลสอย่างสิ้นซาก ไม่กลับเป็นหรือเกิดขึ้นมาใหม่ได้อีกเลย มรรคจิตมีอยู่ 4 ดวง ได้แก่

โสดาปัตติมรรคจิต เป็นดวงที่ 1

สกทาคามีมรรคจิต	เป็นดวงที่ 2
อนาคามีมรรคจิต	เป็นดวงที่ 3
อรหัตตมรรคจิต	เป็นดวงที่ 4

(2) โลกุตตรวิบากจิต หรือ ผลจิต เป็นผลของมรรคจิต เมื่อมรรคจิตพร้อมประหารกิเลสแล้ว ผลจิตเกิดติดตื้อขึ้นทันที ไม่มีระหว่างกัน ไม่ต้องรอเวลา เรียกว่าเป็น อกาลิโก ผลจิตมี 4 ดวง เท่ากับมรรคจิต เรียกผู้เข้าถึงผลจิตว่าเป็นพระอริยบุคคลพ้นจากความเป็นปุถุชน โดยมีชื่อเรียกผลจิต และพระอริยบุคคล ดังต่อไปนี้ตามลำดับ

โสดาปัตติมรรคจิต	ทำให้เป็น	พระโสดาบัน
สกทาคามีมรรคจิต	ทำให้เป็น	พระสกทาคามี
อนาคามีมรรคจิต	ทำให้เป็น	พระอนาคามี
อรหัตตมรรคจิต	ทำให้เป็น	พระอรหันต์

ความหมายของพระอริยบุคคล คือบุคคลอันประเสริฐ สามารถละกิเลสได้ตามลำดับ

ตามนัยพระสูตรนั้น พระอริยบุคคลเหล่านี้ จะกำจัดกิเลสต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เรียกว่า สัญโญชน์หรือสังโยชน์ อันเป็นกิเลสที่ร้อยรัด(bondage)สัตว์ทั้งหลายไว้ มัดใจสัตว์โลกไว้กับความทุกข์ มี 10 ประการ ได้แก่

1. สักกายทิฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน พระอริยบุคคลทุกลำดับ 4 บุคคลนั้นจะได้สิ่งที่ปุถุชนเห็นว่าเป็นนาย ก. นาย ข. เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขานั้น ท่านเห็นว่าเป็นที่ประชุมของธาตุ 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น ไม่ได้มีแก่นสารให้ยึดถือแต่อย่างใด เพราะร่างกายเป็นแต่เพียงธาตุ 4 มาประชุมกันเท่านั้น

2. วิจิกิจา ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจ เช่น สงสัยในพระรัตนตรัย ในเรื่องกรรม เป็นต้น ผู้ที่มีความสงสัยนี้จะทำให้ไม่แน่ใจในการดำเนินชีวิต หรือการปฏิบัติตามหลักธรรม เช่น เมื่อประสบทุกข์หรือความเดือดร้อน ก็อาจตั้งข้อสงสัยว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว หรือกฎแห่งกรรมมีจริงหรือไม่ เป็นต้น ความสงสัยเหล่านี้ไม่มีแล้วในพระอริยบุคคลทุกระดับตั้งแต่พระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ ท่านจึงดำเนินตามอริยมรรคได้อย่างมั่นคงจนสุดปลายทาง

3. สิลัพพตปราคาส ความถือมั่นในศีลพหุ เช่น ผู้ที่คิดว่า ถ้าวรรณาศีลถือข้อปฏิบัติบางประการ พิธีบางอย่าง แล้วจะสำเร็จมรรคผลพ้นทุกข์ได้ หรือปฏิบัติดังนี้ จะได้เป็นเทวดา เป็นต้น ซึ่งเป็นการยึดถือ เป็นความหลง เป็นโมหะ ไม่เข้าใจความมุ่งหมายที่แท้จริงของการปฏิบัติได้แต่ตามกันไป ไม่เข้าใจว่าการรักษาศีล ข้อวัตร เพื่อขัดเกลาตัวเองให้เป็นบาทฐานของสมาธิ และปัญญาในขั้นสูงต่อไป ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อโอ้อวด ยกตนข่มท่าน หรือถือด้วยความหลงมกมาย

4. กามราคะ ความติดใจในกามคุณ การพึงพอใจในกาม พระสกทาคามี ทำให้เบาบางลงได้ และทำให้ โทสะ โมหะ เบาบางลงด้วย

5. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ความขัดเคือง

6. รูปราคะ ความติดใจ พอใจในรสแห่งความสุข ความสงบของสมาธิในขั้นรูปฌาน ความติดใจในรูปภพ หรือขั้นรูปพรหม ความสุขนั้นอาจแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ กามสุข ฌานสุข และนิพพานสุข ฌานสุขนับเป็นความสุขชั้นประณีตกว่ากามสุข แต่ไม่ประณีตไม่บริสุทธิ์เท่า นิพพานสุข

7. อรูปราคะ ความติดใจ ปราศจากพึงใจในอารมณ์ ในความสุขในอรูปฌาน อรูปภพ

8. มานะ ความถือตัวว่า สูงกว่าเขา ดีกว่าเขา ต่ำกว่าเขา เลวกว่าเขา หรือเท่าเทียมกับเขา เป็นต้น

9. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ จิตซัดส่ายไม่สงบ ว้าวุ่น

10. อวิชชา ความไม่รู้ทันความเป็นจริง ไม่รู้ริยสัจ 4 ไม่รู้เหตุผล ไม่เข้าใจในกฎธรรมชาติ

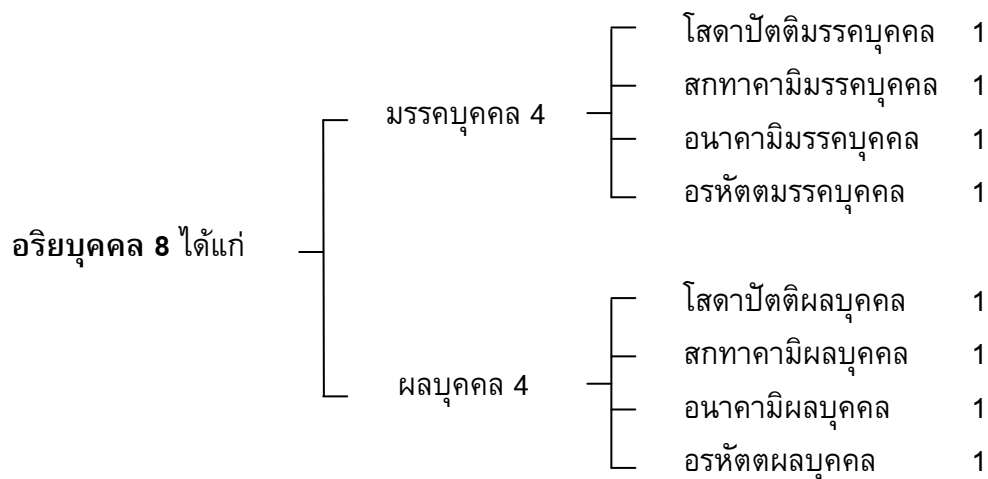
พระอรหันต์เป็นผู้ละสังโยชนได้ทุกข้อ พระอนาคามีละข้อ 1-5 พระสกทาคามี ละสังโยชนข้อ 1-3 และบรรเทา โลก หลง ได้ ส่วนพระโสดาบัน ละสังโยชนข้อ 1-3 ได้

ในบรรดาพระอริยบุคคลทั้ง 4 คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์นั้น พระโสดาบันเป็นผู้เข้าสู่กระแสมรรค เรียกว่าเดินถูกทางแล้ว เป็นผู้ปิดประตูอบาย ได้อย่างเด็ดขาด ไม่ไปเกิดในอบายภูมิอีก และจะเกิดอีกไม่เกิน 7 ชาติ เป็นผู้เชื่อมั่นในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และเป็นผู้บริบูรณ์ในศีล ได้สมาธิและปัญญาพอประมาณ เป็นผู้ละสังโยชนขั้นต้นได้

พระสกทาคามี เป็นผู้ที่จะกลับมาเกิดในโลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำให้สิ้นทุกข์ได้ เป็นผู้สมบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิและปัญญา สามารถละสัkkายทิฐิ วิจิกิจฉา สัมมัตตปริมาส และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงด้วย

พระอนาคามี เป็นผู้บริบูรณ์ในศีลและสมาธิ พอประมาณในปัญญา จะปรินิพพานในที่สุดเกิดขึ้น

พระอรหันต์เป็นผู้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด บริบูรณ์ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ทำลายอาสวะกิเลสได้สิ้น

คู่มือพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 5 หน้า 60 – 61 ได้กล่าวถึงจำนวนของพระอริยบุคคลต่าง ๆ และข้อวินิจฉัยว่า ตนจะสามารถเป็นพระอริยบุคคลในชาตินี้ได้หรือไม่ ดังนี้

บรรดาเทวดาทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเทวโลกทั้ง 6 ชั้นอยู่แล้ว เมื่อมีโอกาสได้ฟังธรรมเทศนาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ธรรมจักรกัปปวัตนสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร และอนัตตลักขณสูตร เป็นต้น ต่างได้สำเร็จมรรคผล เป็นโสดาบัน สกทาคามี เป็นจำนวนมากมาย ด้วยเหตุนี้ พระอริยบุคคลอันมีพระโสดาบัน และพระสกทาคามี ที่มีอยู่ในเทวโลกทั้ง 6 ชั้น จึงไม่อาจประมาณได้ว่า มีจำนวนมากเท่าใด

สำหรับพระอนาคามี และพระอรหนต์ อริยบุคคลทั้ง 2 ประเภทนี้ ไม่จำเป็นต้องนับรวมเข้าอยู่ในจำนวนนี้ด้วย เพราะพระอนาคามี เมื่อสิ้นชีพแล้วย่อมไม่กลับมาเกิดในมนุษยโลกหรือเทวโลกอีก และพระอรหนต์เล่าเมื่อสิ้นชีพก็เข้าสู่ปรินิพพานไปเลย

ส่วนในมนุษยโลกยุคปัจจุบันนี้ เป็นกสิยุค คือยุคที่มีสัปบุรุษอยู่เพียง 1 ใน 4 ส่วน นอกนั้นล้วนเป็นอัสสัมบุรุษ มิได้บริสุทธิ์อยู่ในศีล และนับวันอันธพาลชนก็จะมากขึ้นทุกที ด้วยเหตุนี้ จึงว่า อริยบุคคลในมนุษยโลกมีจำนวนน้อยกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลก ดังนี้

การที่อริยบุคคลในมนุษยโลก มีน้อยกว่าในเทวโลกนั้น เพราะพุทธศาสนิกชนในมนุษยโลกนี้ มีจำนวนน้อย ทั้งยังไม่ค่อยสนใจในปริยัติและปฏิบัติพระศาสนา จึงยังไม่มีความรู้

1. ต้องเป็นติเหตุกปฏิสนธิบุคคล (เกิดด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะเหตุ)
2. เคยสร้างปัญญาบารมีในการเจริญวิปัสสนามาแต่ชาติปางก่อน
3. ขวนขวายในการเจริญวิปัสสนาในปัจจุบันชาติ
4. เข้าใจในการเจริญวิปัสสนาในพุทธศาสนา
5. ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ
6. ต้องไม่มีความกังวลใด ๆ ในปิลิปท 10 ประการ
7. ต้องใช้เวลาในการปฏิบัติอันสมควร

มีข้อวินิจฉัยว่า ตนจะสำเร็จเป็นอริยบุคคลได้หรือไม่ในชาตินี้ ชื่อว่า ปธานียังคะ มี 5 ข้อดังนี้ คือ

1. ตนต้องมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ
2. มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ไม่มีโรค
3. มีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง และไม่มีมารยาสาไถยต่อใคร ๆ แม้อาจารย์ หรือผู้ปฏิบัติด้วยกัน
4. ต้องมีความเพียร ตั้งมั่นในการปฏิบัติ
5. ต้องปฏิบัติถึงขั้นอุทยัพพญาณ เป็นอย่างน้อย

ผู้ใดพิจารณาตนเองว่า มีคุณสมบัติครบถ้วนดังนี้แล้ว ก็เป็นที่มั่นใจว่าตนอาจสำเร็จมรรคผลได้ในชาตินี้

จิตที่ควรรู้จัก

ในบรรดาจิตหลายประเภท รวม 89 หรือ 121 ดวงนั้น อกุศลจิตและมหากุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นบ่อย มีผลต่อชีวิตของบุคคลเป็นอย่างยิ่ง จิตอื่น ๆ แม้มีความสำคัญ เช่น มรรคจิตและผลจิต ซึ่งเป็นจิตที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นเป้าหมายของพุทธศาสนา แต่ไม่ใช่จิตที่เกิดขึ้นได้ทั่วไปกับบุคคล ต้องเป็นกรณีพิเศษ ในที่นี้จึงจะกล่าวถึงจิตที่เกิดขึ้นเป็นประจำ เพื่อระมัดระวังอกุศลจิต และเพิ่มพูนมหากุศลจิต ตามหลักสัมมาวายามะ (เพียรชอบ) ได้แก่

สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นในใจ

ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศล เช่น โลภ โกรธ หลง ให้หมดไป

ภาวนาปธาน เพียรเพิ่มพูนกุศล คุณความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ

อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศล ความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่ไม่เสื่อมไป

อกุศลจิต 12

อกุศลจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลเจตสิก เป็นจิตไม่ดีงาม ให้ผลเป็นทุกข์โทษ จำแนกเป็น 3 ชนิด คือ

- (1) โลภมูลจิต 8 คือ จิตที่เกิดโดยมีอกุศลเจตสิกเข้าประกอบ มีโลภะเป็นประธาน
- (2) โทสมูลจิต 2 คือ จิตที่เกิดโดยมีอกุศลเจตสิกเข้าประกอบ มีโทสะเป็นประธาน
- (3) โมหมูลจิต 2 คือ จิตที่เกิดโดยมีอกุศลเจตสิกเข้าประกอบ มีโมหะเป็นประธาน

(1) โลภมูลจิต 8 ดวง เป็นจิตที่เกิดเพราะความโลภเป็นเหตุ ได้แก่

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี มีความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน เช่น นายขาวอยากได้มะม่วงของข้างบ้าน คิดว่าขโมยมะม่วงไม่บาป ลงมือขโมยสอยอย่างมั่นใจ ไม่มีใครชวน และมีความยินดีในการขโมย ในการได้มะม่วงมาด้วย โลภมูลจิตดวงที่ 1 นี้ สามารถทำผิดได้อย่างไม่สะทกสะท้าน ด้วยอำนาจความเห็นผิด ไม่ตระหนักในบุญบาป

2. จิตที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเห็นผิด มีการชักชวน เช่น นายเขียวอยากได้มะม่วง คิดว่าขโมยไม่บาป เพื่อนมาชวนกันไปขโมย ก็ไปด้วยความยินดี (สิ่งแวดล้อมชวนทำผิด)

3. จิตที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน เช่น นายแดงอยากได้มะม่วง ใจก็รู้ว่าย่าผิดถ้าจะขโมย แต่ก็ยังทำ (ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่ได้หมายความว่า เห็นถูกต้อง) รู้ว่าผิดแต่ก็อยากทำ ลงมือทำเอง และมีความยินดี

4. จิตที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยมีการชักชวน เช่น นายดำอยากได้มะม่วง ทั้งรู้ว่าผิดถ้าจะขโมย เพื่อนมาชวนเลยพากันไปขโมยด้วยความยินดี

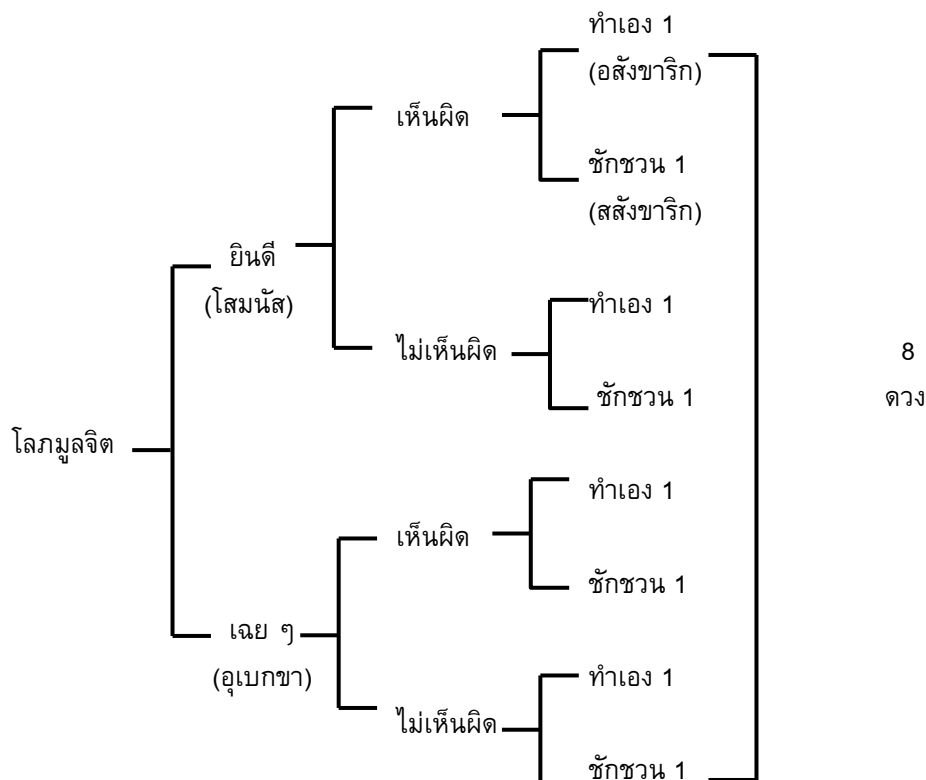
5. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน เช่น นายฟ้าอยากได้มะม่วง เห็นว่าการขโมยไม่ผิด ไปสอยเอาเองทีเดียว ไม่ได้มีอาการยินดีมาก

6. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยมีการชักชวน เช่น นายสัมอยากได้มะม่วง เห็นว่าการขโมยไม่ผิด เพื่อนชวนเลยพากันไปขโมย เพื่อนชวนก็ไปตามเพื่อน ไม่ได้ยินดีมาก

7. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน เช่น นายแสดอยากได้มะม่วง ทั้งที่รู้ว่าผิด ไปขโมยเอง ไม่ได้รู้สึกยินดี (จิตดวงนี้ ผู้ทำรู้แก่ใจว่าผิด ก็ยังทำ โดยไม่ต้องมีสิ่งใดปลุกเร้าชักชวน)

8. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยมีการชักชวน เช่น นายเหลื่อง ถูกเพื่อนสั่งให้ไปขโมยมะม่วง ชวนกันไป ไม่ได้ยินดีมาก

(พร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ เป็นลักษณะการเก็บอาการไว้ ไม่แสดงออก มีอาการนิ่ง ๆ ไม่ได้ดีใจออกนอกหน้า เหมือนจิตที่พร้อมด้วยความยินดี)

คำอธิบายศัพท์

จิตที่เห็นผิด (ทวิภูตจิตสัมปยุตตจิต) หมายถึง จิตที่เป็นมิฉนาทฐิ มีทวิเจตสิกประกอบใน โลภมูลจิต เป็นอกุศลจิต จิตที่ไม่เห็นผิด (ทวิภูตจิตวิปยุตตจิต) ไม่ได้หมายถึง จิตที่เห็นถูก เพียงแต่ไม่เกี่ยวข้องกับความเห็นถูกเท่านั้น

ความหมายของคำว่า ทำเอง (อสังขาริก) นั้น คือไม่มีการชักชวน ตรงข้ามกับการชักชวน (สสังขาริก)

การชักชวน มี 3 ทาง

- ทางกาย เช่น แสดงกิริยาอาการ พักพิงเอื้อม ชี้นิ้ว จูมมือ กวักมือ ขยิบตา เป็นต้น
- ทางวาจา เช่น พูดชักชวน ยุยง พูดให้เกิดมานะ เป็นต้น
- ชักชวนตนเอง โดยการปลุกเร้า ปลุกใจตนเอง ให้เกิดความยินดีพอใจที่จะทำ เป็นต้น

การกระทำโดยจิตที่เป็นโสมนัส คือ ยินดีพอใจ อิ่มใจ

การกระทำโดยจิตที่เป็นอุเบกขา คือ เฉย ๆ หรือพอใจน้อย

โลภะ หรือความโลภนี้ สามารถนำไปปฏิสนธิในเปตภูมิ (เปรต) ผู้ซึ่งมีความอดอยาก หิวโหยอยู่เสมอ

การจะละโลภะโดยเด็ดขาดนั้น ต้องเป็นพระอรหันต์เท่านั้น ในระหว่างที่เป็นปุถุชนไม่ต้องการให้โลภะเฟื่องฟูในจิตมากเกินไป ต้องใช้ธรรมะในข้อสันโดษ สันโดษ คือความยินดีพอใจในสิ่งที่ตนได้ ตนมี รู้สึกเพียงพอ มีสันโดษ 3 ประมวลไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ข้อ 122 หน้า 122 ดังนี้

1. ยถาลาภสันโดษ คือยินดีตามที่ได้ ตามที่พึงได้ ได้อะไรมาหรือเพียรหาสิ่งใดมา เมื่อเป็นของตนเองแล้ว ก็พอใจในสิ่งนั้น ๆ ไม่ติดใจไปอยากได้ออย่างอื่น ไม่กระวนกระวายในสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ไปปรารถนาอยากได้ในสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าสิ่งที่ตนพึงได้โดยชอบธรรม ไม่เฟื่องเล็งปรารถนาของผู้อื่นได้ ไม่ริษยาเขา

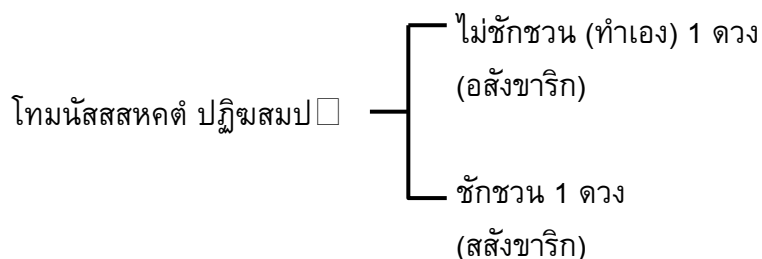
2. ยถาพลสันโดษ คือยินดีตามกำลัง ยินดีพอแก่กำลังร่างกายสุขภาพ และวิสัยการใช้สอยของตน ไม่อยากได้เกินกำลัง ถ้าได้สิ่งใดมาแล้วไม่ถูกกับสุขภาพ (เช่น เป็นแผลในกระเพาะอาหาร แล้วได้อาหารรสจัดมา แผลงโรค หรือได้สิ่งของเกินกำลังบริโภคใช้สอย เช่น อยู่คนเดียวได้กล้วยมา 3 เครือ รับประทานไม่หมด รับประทานไม่ทันที่กล้วยสุก) ก็ไม่ควรหวงแหนเก็บไว้ หรือฝืนใช้ฝืนบริโภคให้เป็นโทษแก่ตนเอง ต้องสละให้ผู้อื่น หรือใช้สอยเฉพาะสิ่งที่ถูกกับร่างกายสุขภาพของตน และใช้แค่เพียงพอต่อกำลังการใช้สอยบริโภคของตน

3. ยถาสารูปสันโดษ คือยินดีตามสมควร ตามที่เหมาะสมกับตน สมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต จุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน (เช่น ไม่ปรารถนาสิ่งที่ไม่สมควรแก่ตัวเรา ฐานะของเรา เป็นพระภิกษุมุ่งศึกษาปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ เพชรพลอยทองคำเป็นของมีค่า ไม่เหมาะสมกับเพศภาวะ และจุดหมายในชีวิตของท่าน ก็ย่อมไม่เก็บหรือสะสมไว้ หรือได้สิ่งของที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์เหมาะสมกับผู้อื่น ก็สละให้ผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์ เช่น มีหนังสือ

(2) โทสะมูลจิต 2 เป็นจิตที่เกิดเพราะโทสะเป็นเหตุ ได้แก่

1. จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจประกอบด้วยความโกรธ
2. จิตที่เกิดโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจประกอบด้วยความโกรธ

จิตที่ถูกโทสะเจตสิกครอบงำ เป็นจิตที่ประทุรร้ายอารมณ์ เพราะจิตที่มีโทสะ จะดูร้ายหยาบกระด้าง ทำร้ายทั้งตนเองและผู้อื่น โทสะไม่ได้หมายถึงเพียงจิตที่โกรธเท่านั้น ยังหมายรวมถึงจิตที่เสียใจ เกลียด กลัว เช่น คนที่ร้องไห้ จิตนั้นเป็นโทสะ จิตที่กลัวขณะนั้นก็เป็นโทสะเช่นกัน

คำอธิบายศัพท์

โทมนัส คือ โทมนัสเวทนา เกิดพร้อมกับโทสมูลจิต 2 ดวงนี้เท่านั้น โทมนัส มาจากคำว่า ทุมนะ แปลว่า ใจชั่ว คือใจไม่ดี ใจเศร้าหมอง หรือใจที่เร่าร้อน

ปฏิสมปยุตต์ คือประกอบด้วยความโกรธ (สมปยุต คือ สมปยุตประกอบ) ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่ง ขัดเคือง เป็นโทสเจตสิก ประกอบกับโทมนัสเวทนาเท่านั้น ปฏิฆะที่เป็นอสังขาริก (ไม่มีการชักชวน) หมายถึง อาการที่โกรธ มีกำลังแก่กล้า รุนแรง เกิดเองไม่มีการชักชวน สังขาริก จะมีกำลังอ่อนกว่าเพราะไม่ตั้งมั่นเท่าอสังขาริก และมีการชักชวน ตนเองไม่ได้เริ่ม ระหว่างอสังขาริก กับ สังขาริก แม้ในมหากุศลจิตก็มี โลกมุลจิตก็มี ผลที่เกิดจากอสังขาริก รุนแรงหนักแน่นกว่า สังขาริก ทั้งในแง่กุศล และอกุศล จิตที่ประกอบก็เป็นเช่นนั้น ทำอย่างเด็ดเดี่ยว ใจมั่นคงกว่าการชักชวน หรือทำตาม ๆ กันไป โทสมูลจิตที่เป็นสังขาริก หรือมีการชักชวนนี้ เป็นความโกรธขัดเคือง กระทบกระทั่งในอารมณ์จากการยั่วยุให้เกิดปฏิฆะหรือโทสะขึ้น จิตนี้ย่อมมีกำลังอ่อน ไม่รุนแรงเท่าความโกรธที่เป็น อสังขาริก

โทสะให้โทษมาก จะรู้สึกได้ว่าขณะที่โทสะเกิดขึ้น จิตใจก็ดูร้าย เร่าร้อน สามารถทำสิ่งที่รุนแรงต่าง ๆ ได้ ก็เพราะโทสะเป็นเหตุ อีกทั้งสามารถนำไปปฏิสนธิในนรกภูมิ เมื่อเกิดมาจะทำให้มีผิวพรรณทราม หน้าตาไม่งดงาม เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงคนโกรธไว้ใน

ความเสื่อมเกิดแต่ความโกรธ ตามที่กล่าวมานี้ เป็นปวงของมัจจุราช มีถ้าเป็นที่ยู่อาศัย บุคคลผู้มักโกรธ มีการฝึกตน คือมีปัญญา ความเพียร และสัมมาทิฐิ ฟังตัดความโกรธนั้นขาดได้ บัณฑิตฟังตัดอกุศลธรรมแต่ละอย่างเสียให้ขาด ฟังศึกษาในธรรม (คือสมถะและวิปัสสนา) เหมือนอย่างนั้น เธอทั้งหลายปรารถนาอยู่ว่า ขอความโกรธอย่าได้มีแก่เราทั้งหลายเลย เธอทั้งหลายเป็นผู้ปราศจากความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ปราศจากความโลภ ไม่มีความริษยา ฝึกฝนตนแล้ว ละความโกรธได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักปรินิพพาน”

เมื่อความโกรธมีโทษมากมาย การจะละความโกรธได้โดยเด็ดขาด ก็ต่อเมื่อเป็นพระอนาคามี ปุณฺณย้อมมีความโกรธอยู่ จึงต้องมีอุบายวิธีระงับความโกรธ เมื่อความโกรธเกิดขึ้นต้องให้ระงับได้โดยเร็วที่สุด อุบายสำหรับระงับความโกรธมีดังต่อไปนี้

1. แบ่งปันให้ทานสิ่งของหรือผลประโยชน์ให้คนที่เราโกรธเกลียด ถ้าเขาขอเราก็กควรให้หรือเขาให้เราเราก็ควรรับไว้ การพูดควรใช้คำพูดที่ดีต่อกัน เหมือนพูดกับคนที่ไม่ได้โกรธกัน ไม่ควรแสดงอาการตัดไม้ตีส

2. พยายามมองหาความดีของเขา เพราะคนเรามีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ไม่มีใครดีพร้อม

3. ตั้งความเมตตา ปราบณาตี หรือแผ่เมตตาไปยังบุคคลที่เราโกรธ ทำให้เขามีความสุข มีความอ่อนโยน อย่ามีความทุกข์ เป็นต้น

4. พิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง ถ้าเราโกรธเขาเท่ากับเราทำกรรมชั่ว เราจะต้องได้รับผลกรรมของความโกรธ เช่น ตกนรก หรือชาติหน้าเกิดมามีผิวพรรณทราม เป็นต้น

5. ให้คิดว่าเป็นการใช้หนี้กรรมหนี้เวร ที่เขาโกรธหรือทำไม่ดีต่อเราให้ถือว่า เราเคยทำไม่ดีกับเขามาในอดีต จึงควรชดใช้เสีย

6. ให้ระลึกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมา ล้วนเป็นญาติกันมาทั้งสิ้น เพราะสังสารวัฏนี้ยาวนาน ไม่มีใครไม่เคยเกิดเป็นสามี ภรรยา บิดา มารดา พี่น้อง เพื่อนฝูง หรือเครือญาติกัน การที่เราโกรธผู้อื่นก็เท่ากับเราโกรธญาติของเราเอง

7. ให้มองตนเอง หาความผิดของตนเองว่าเขาโกรธเราอาจเป็นความผิดของเราเอง แทนที่จะไปโกรธหรือเพ่งโทษเขา

8. ให้พิจารณาว่า ความโกรธเป็นกิเลส หากเราโกรธเท่ากับปล่อยให้กิเลสครอบงำ

9. ให้พิจารณาว่า การประสพกับสิ่งที่ชอบใจ หรือสิ่งที่ไม่ชอบใจเป็นโลกธรรม เป็นธรรมดาของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกสัมผัสกัน เป็นเรื่องของอินทรีย์ ถ้าเราโกรธเท่ากับเราขาดสติ

10. พิจารณาว่า จิตของเขาก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ถ้าเราโกรธเขา เราโกรธจิตดวงใดของเขา เพราะจิตดวงที่เราโกรธของเขาดับไปนานแล้ว เกิดดวงใหม่และดับไป สลับกันเช่นนี้ติดต่อไปเช่นนี้เราจะโกรธอะไร

11. ร่างกายชั้น 5 เป็นที่ตั้งของความทุกข์ เราโกรธชั้น 5 ทำไม โกรธส่วนใดของชั้น 5

12. เราไม่อาจกล่าวได้ว่า เราโกรธเขา เพราะที่จริงแล้วไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ให้โกรธเลย ไม่มีนาย ก. นาย ข. ทั้งสิ้น

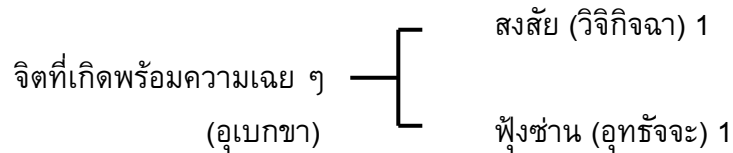
นอกจากระลึกถึงโทษของความโกรธแล้ว ให้ระลึกถึงคุณหรืออานิสงส์ของขันติ ว่าขันติเป็นธรรมที่พระอรหันต์ทั้งหลายปฏิบัติ เราจะไม่ยอมให้ความโกรธหลงเหลืออยู่ในใจของเรา ขันติจะเป็นยาแก้พิษหรือแก้ความโกรธในใจเราได้ ขันติในที่นี้ก็คือการอดทน การยอมรับ ไม่ขัดเคือง ไม่โกรธในอารมณ์ที่มากกระทบ

หากได้ศึกษาพุทธประวัติก็ตาม หรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก็ตาม จะพบว่า พระพุทธเจ้าเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ต้องอาศัยขันติ อดทนอย่างยิ่งต่อการประทุษร้ายของผู้อื่น ปรากฏมากมายในขุททกนิกายชาดก เช่น เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญากระบี่ (ลิง) ได้ช่วยชีวิตชายคนหนึ่งจากเหว แต่ชายนั้นกลับคิดทรยศต่อพระองค์ โดยคิดว่าลิงก็เช่นเดียวกับแก้งวาง คือเป็นอาหารของมนุษย์ เราหิว จะฆ่าลิงเป็นอาหาร กินอิ่มแล้วก็เอาเนื้อที่เหลือทำเป็นเสบียงเพื่อเดินทางต่อไป ชายนั้นยกก้อนหินทุ่มลงไปในกระหม่อมของลิง (พระโพธิสัตว์) หมายถึงฆ่า พระโพธิสัตว์มองชายนั้นด้วยน้ำตานองด้วยความกรุณาต่อเขา คิดว่าชายนี้เป็นอันธพาลประทุษร้ายมิตร แต่ท่านก็ไม่คิดประทุษร้ายตอบ ยังช่วยพาชายนั้นเดินทางไปให้พ้นที่อันตราย ไปถึงที่ปลอดภัย แม้ตัวท่านจะเจ็บปวดจากบาดแผลก็ตาม

หรือในจุฬามมปาลชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นธรรมปาละกุมาร ถูกพระเจ้ามหาปตาปะผู้เป็นพระราชบิดา สั่งให้ราชบุรุษตัดพระบาททั้ง 2 พระหัตถ์ทั้ง 4 ของธรรมปาละกุมาร รวากับตัดหนอไม้ พระราชมารดาทรงคร่ำครวญรำพันต่อพระเจ้ามหาปตาปะว่า “หม่อมฉันจะหาชีวิตมิได้อยู่แล้ว (ที่เห็นพระราชโอรสถูกตัดพระหัตถ์และพระบาทเช่นนั้น)” แต่พระเจ้ามหาปตาปะยังไม่สมพระทัย ทรงสั่งให้ตัดศีรษะธรรมปาละกุมารออกเสียอีก ธรรมปาละกุมารซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงทารกน้อย ไม่ได้มีความโกรธในพระราชบิดา คิดเตือนพระองค์เองในใจว่า ต้องรักษาจิตให้ดี ต้องทำใจให้เสมอกันในบุคคลทั้ง 4 คือพระราชบิดา ราชบุรุษ พระราชมารดา และตัวของพระองค์เอง หมายถึง รัก-เมตตาตนเองอย่างไร ก็ให้รู้สึกเช่นนั้นกับบุคคลทั้ง 3 นั้นด้วย (วิสุทธิมรรค พรหมวิหารนิเทศ หน้า 501 – 504)

นี่เป็นตัวอย่างเพียง 2 เรื่องที่แสดงความไม่โกรธ ความอดทนของพระพุทธเจ้าจากเรื่องต่าง ๆ อีกมากมาย เมื่อความโกรธเกิดขึ้นแก่เรา ก็ควรพิจารณาพุทธจริยาเหล่านี้ แล้วน้อมมาพิจารณาตนเองด้วยว่า พระโพธิสัตว์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงได้รับการปฏิบัติอย่างไรร้าย ขนาดหมายเอาชีวิต ท่านก็ยังอดทนไม่โกรธ สิ่งที่เราประสบอยู่นี้ อาจไม่ถึงขนาดหมายเอาชีวิต บางทีก็เป็นเพียงวาจาหยาบที่เขาส่งออกมา ทำไมเราจึงต้องโกรธ เราสมควร

(3) โมหมูลจิต 2 ดวง เป็นจิตที่ลุ่มหลง ไม่สามารถรู้เหตุผลตามความเป็นจริง ไม่รู้ปริยสัจ 4 มีความมึนตม่น ได้แก่

โมหมูลจิต 2 ดวงนี้ ไม่มีอสังขาริกหรือสสังขาริก ไม่เกี่ยวข้องกับการชักชวน เพราะความไม่รู้ ความโง่เม เกิดขึ้นที่ตัวของตัวเอง ไม่ต้องมีใครชวนให้โง่ ถ้าจะสงเคราะห์ว่าเป็นอสังขาริก ก็ยอมได้

โมหมูลจิตดวงที่ 1 ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจณา) ความสงสัยนี้ ได้แก่ วิจิกิจณา— เจตสิก ที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 มี 8 ประการ เป็นความสงสัยที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัย ไตรสิกขา เป็นต้น เป็นความสงสัยที่ปิดกั้นไม่ให้บรรลุมรรคผล นิพพาน

โมหมูลจิตดวงที่ 2 ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทัจจะ) หมายถึง อารมณ์ที่ซัดส่ายเลื่อนลอย ปรวนแปรไปเรื่อย ๆ ไม่มีความมั่นคง ตั้งมั่น

โมหะสามารถทำให้ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานได้ เพราะความหลงมกมาย ต้องอาศัยปัญญาเพื่อขจัดโมหะ หรือความหลงมกมายนี้ โดยอาศัยทั้งการฟัง การศึกษา (สุตมยปัญญา) การคิดพิจารณาทบทวนไตร่ตรอง (จินตามยปัญญา) และการเจริญภาวนา (ภาวนามยปัญญา) แต่การจะละโมหะไม่ให้เหลืออย่างเด็ดขาด ต้องเป็นพระอรหันต์เท่านั้น

อกุศลจิตเป็นจิตที่ควรละ เพราะทำให้พุดและประพุดในสิ่งที่เป็นบาป อกุศล เพราะพฤติกรรมทางกายและวาจา ย่อมมาจากใจก่อน ทุจริต 3 คือ กายทุจริต (อกุศลกรรมทางกาย) วจีทุจริต (อกุศลกรรมทางวาจา) และมโนทุจริต (อกุศลกรรมทางใจ) รวมเรียกว่า อกุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งการกระทำบาป มี 10 ประการ

อกุศลที่เกิดขึ้นทางกายทวาร เป็นอกุศลกายกรรม หรือกายทุจริตนั้น มี 3 ประการคือ

1. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์
2. อทินนาทาน ลักทรัพย์
3. กาเมสุมิฉฉาจาร ประพุดผิดในกาม

อกุศลที่เกิดขึ้นทางจิตตาร เป็นอกุศลวิกรรม หรือจิตตารนั้น มี 4 ประการคือ

4. มุสาวาท	พูดปด
5. ปิสุณวาจา	พูดส่อเสียด
6. ผรุสวาจา	พูดคำหยาบ
7. สัมผัปปลาปะ	พูดเพ้อเจ้อ

อกุศลที่เกิดขึ้นมาในมโนทวาร เป็นอกุศลมโนกรรม หรือมโนทวาร มี 3 ประการคือ

8. อภิชฌา	ความเพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น
9. พยาบาท	คิดปองร้ายเขา
10. มิจฉาทิฏฐิ	มีความเห็นผิด (นิยตมิจฉาทิฏฐิ)

ในโลภมูลจิต 8 ดวง มีทวารเกิดได้ทั้ง 3 ทวาร 7 ประการ คือ

ทางกายกรรม	มี 2 คือ อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร
ทางวจีกรรม	มี 3 คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา สัมผัปปลาปะ
ทางมโนกรรม	มี 2 คือ อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ

ในโทสมูลจิต 2 ดวง มีทวารเกิดได้ทั้ง 3 ทวาร 7 ประการ คือ

ทางกายกรรม	มี 2 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน
ทางวจีกรรม	มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ
ทางมโนกรรม	มี 1 คือ พยาบาท

ในโมหมูลจิต 2 ดวง มีทวารเกิดได้ทั้ง 3 ทวาร 10 ประการ คือ

ทางกายกรรม	มี 3 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร
ทางวจีกรรม	มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ
ทางมโนกรรม	มี 3 คือ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ

ปาณาติบาต ผรุสวาจา และพยาบาท เกิดได้ด้วยอำนาจโทสมูลจิต มีโทสะเป็นเหตุ

กาเมสุมิฉาจาร อภิชฌา และมิจฉาทิฏฐิ เกิดด้วยอำนาจแห่งโลภมูลจิต มีโลภเป็นเหตุ

นำ

ส่วนอกินนาทาน มุสาวาท ปิสุณวาจา และสัมผัปปลาปะ บางครั้งเกิดด้วยโลภมูลจิต บางครั้งก็เกิดโดยโทสมูลจิต เช่น ลักทรัพย์ เพราะอยากได้มาเป็นของตน เป็นโลภะ มุสาวาท หรือพูดปด เพราะหวังผลประโยชน์สินจ้าง ก็เพราะโลภะเป็นเหตุ ลักทรัพย์เพราะเกลียดชังเจ้าทรัพย์ ลักแล้วนำไปทิ้ง หรือพูดมุสา เพื่อให้ผู้อื่นถูกเข้าใจผิด ถูกลงโทษ ก็เป็นไปเพราะโทสะ เป็นเหตุ เป็นต้น จะเห็นว่าอกุศลทั้งหลายที่แสดงออกมาทางกาย วาจา ล้วนมาจากจิต มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลทั้งสิ้น

มหากุศลจิต 8

มหากุศลจิต เป็นจิตที่ถึงงามให้ผลเป็นความสุข เป็นจิตที่เกิดได้ทั้ง 30 ภูมิ คือ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา และพรหม (เว้นอสังขยภูมิ เพราะจิตดับ และพระอรหันต์ เพราะบรรลุมรรคผลแล้วพ้นจากกุศล-อกุศล)

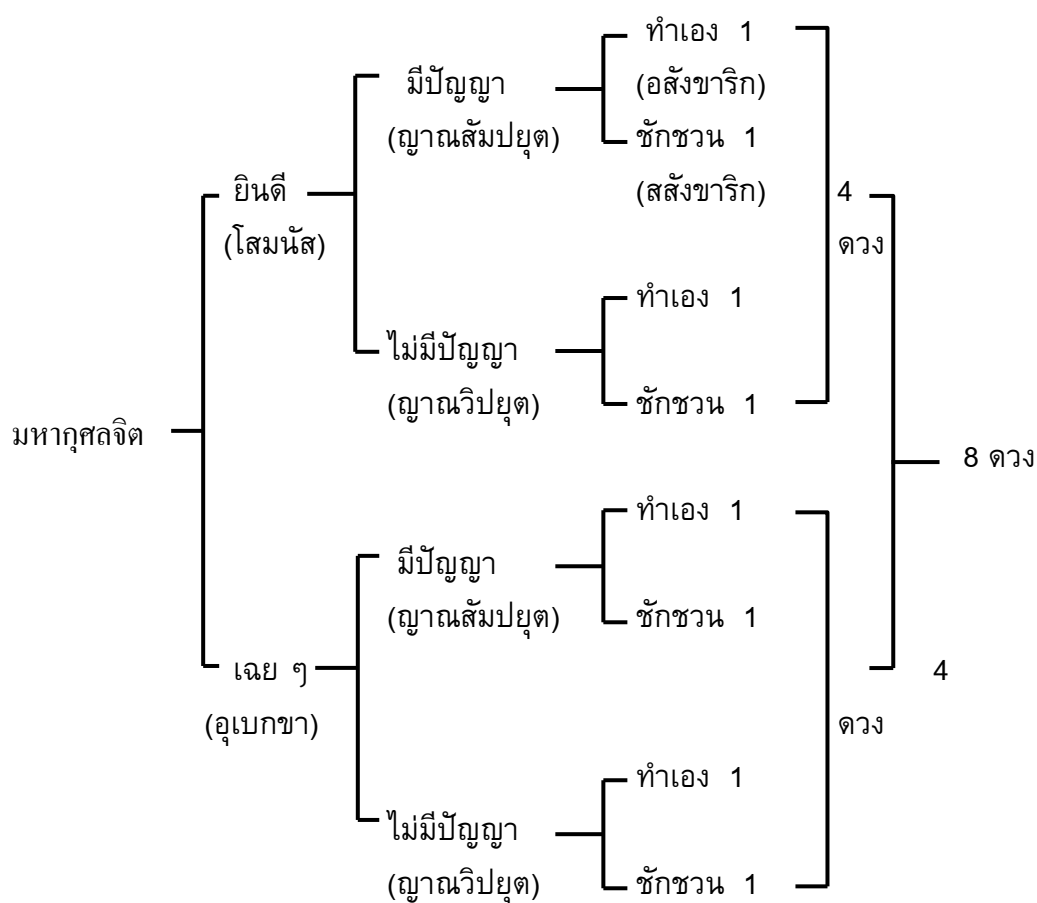
มหากุศลจิตมี 8 ดวง เช่นเดียวกับโลภมูลจิต 8 ต่างกันที่โลภมูลจิต ประกอบด้วย ความเห็นผิด และไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด แต่มหากุศลจิตประกอบด้วยปัญญา และไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสัมปยุต = ประกอบด้วยปัญญา ญาณวิปยุตไม่ประกอบด้วยปัญญา)

มหากุศลจิต 8 ดวง ได้แก่

1. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักชวน เช่น นายเพชร ทำบุญด้วยความโสมนัสยินดี รู้ว่าบุญให้ผลเป็นความสุข ทำเองโดยไม่ถูกชักชวน
2. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยปัญญา มีการชักชวนเช่น มรกด ทำบุญด้วยความยินดี รู้ว่าบุญให้ผลเป็นความสุข แต่ทำเพราะเพื่อนชวน
3. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักชวน เช่น บุษราคัม ทำบุญด้วยใจโสมนัสยินดี แต่ทำตามประเพณี ไม่มีใครชวน
4. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักชวน เช่น โกเมน ทำบุญด้วยความปิติยินดี เพราะเพื่อนชวน ไม่รู้ว่าทำแล้วได้บุญหรือไม่ หรือทำดีได้ดี แต่ทำแล้วยินดีเพราะสนุกไปกับเพื่อนด้วย
5. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักชวน เช่น นิลเนตร รู้ว่าบุญให้ผลเป็นความสุข ทำบุญ แต่ไม่ได้ยินดีมากมาย และทำเองไม่มีใครชักชวน
6. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ (อุเบกขา) ประกอบด้วยปัญญา มีการชักชวน เช่น มุกดา เพื่อนชวนให้ไปทอดผ้าป่า ก็ไปด้วยรู้ว่าบุญให้ผลเป็นความสุข แต่ก็ไม่ได้ยินดีมาก

7. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักชวน เช่น เพทาย ใส่บาตรตามประเพณี ไม่มีใครชวน เวลาใส่ก็ได้ปิติโสมนัส

8. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักชวน เช่น โพชฌังคไม่ใช่ชาวพุทธ เพื่อนชวนไปใส่บาตรก็ไปด้วย ไม่รู้เรื่องบุญใจก็ได้ยินดีอะไรสัก

มหากุศลจิตทั้ง 8 ดวงนี้ ดวงที่มีกำลังมากที่สุด ให้ผลเป็นที่ปรารถนามากที่สุดในกามภุมิ คือ ดวงที่ 1 เพราะประกอบด้วยปัญญา ทำด้วยจิตใจโสมนัส ทำเองไม่มีการชักชวนจึงเป็นกุศลที่หนักแน่น ผลจากกุศลนี้ หากส่งผลจะทำให้เป็นคนมีจิตใจเบิกบาน หน้าตาอิ่มเอิบ

การกระทำกุศลที่จะมีจิตโสมนัสได้มากนั้น ต้องมาจากศรัทธา หากมีศรัทธามาก ความโสมนัสยินดีในกุศลนั้นก็ยิ่งมาก ความยินดีโสมนัสในกุศลต้องให้พร้อมทั้ง 3 กาล คือ

1. ก่อนทำกุศล เช่น ขณะเตรียมการจะทำบุญ จัดวัตถุธาณ สถานที่ อาหารในการทำบุญ ต้องมีใจยินดี ระลึกถึงบุญอยู่เสมอ อย่าให้เกิดความขุ่นเคือง ทะเลาะเบาะแว้งกัน หรือหงุดหงิดเพราะเตรียมของ เพราะเหนื่อย จะทำให้มีความยินดีน้อย ช้าจะเกิดโทสะ เป็นอกุศลขึ้นมา

2. ขณะทำกุศล เช่น ขณะถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ ก็ต้องมีใจที่ยินดี อย่าคิดเสียดายของ หรือกังวลใจว่าของไม่ครบ ไม่สวยงาม เป็นต้น

3. เมื่อทำกุศลแล้ว ต้องมีใจยินดีโสมนัสว่าเราได้ทำกุศลแล้ว อย่าให้เกิดความเสียดายหรือขุ่นเคืองว่าของที่ถวายไปนั้น พระภิกษุไม่ได้บริโภคใช้สอย หรือเกิดความลังเลไม่มั่นใจว่าท่านจะให้สิ่งของนั้นแก่ผู้อื่นหรือไม่อย่างไร เป็นต้น

ศรัทธาเป็นเจตสิกฝ่ายดี แต่โดยธรรมชาติของจิตที่ผันผวนปรวนแปร บางขณะเกิดศรัทธา ผ่านไปศรัทธาตก ก็ปรากฏบ่อยครั้งตามสภาวะของจิตใจ ดังนั้น เมื่อมีศรัทธาจึงควรรีบทำกุศลในขณะนั้น อย่าปล่อยให้กุศลจิตนั้นผ่านไป เพราะไม่มีใครสามารถรับประกันศรัทธาของใครได้ แม้แต่พระมหาโมคคัลลานะ ผู้เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้ายผู้เลิศในทางฤทธิ์ ก็ยังไม่รับประกันศรัทธาของใคร ดังปรากฏเรื่องราวใน สุตตนิบาต ขุททกนิกาย อุทาน (25/18) ว่า

นางสุปปวาสา โกลิเยธิดา ตั้งครรภ์ถึง 7 ปี เจ็บครรภ์ถึง 7 วัน ไม่คลอดบุตร มีความทุกข์ทรมานมาก จึงให้สามีไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอพร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้พรว่า ขอให้เป็นผู้เป็นสุข ปราศจากโรค สามีของนางสุปปวาสา กลับบ้านเพื่อนำคำพรมาบอกนาง แต่เมื่อถึงบ้านปรากฏว่านางได้คลอดแล้ว นางส่งสามีกลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อนิมนต์พระองค์พร้อมพระสงฆ์ฉันภัตตาหาร นับแต่วันรุ่งขึ้นรวม 7 วัน อาหาร 7 อย่าง แต่อุบาสกศิษย์ของพระมหาโมคคัลลานะ ได้นิมนต์พระพุทธเจ้าในวันรุ่งขึ้นไปก่อนแล้ว พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะไปบอกกับอุบาสกว่า นางสุปปวาสาจะมานิมนต์ อุบาสกจะเห็นได้อย่างไร

อุบาสกได้ขอให้พระมหาโมคคัลลานะ ประกัน 3 สิ่ง ถ้าเป็นไปได้จึงยอมให้นางสุปาวสา นิมิตต์พระพุทธรูปเจ้าก่อน ส่วนอุบาสกจะเลื่อนวันถวายภัตตาหารในภายหลัง สิ่งประกัน 3 สิ่งนั้น ได้แก่

1. ศรัทธาของอุบาสกว่าจะไม่เสื่อมคลายจากการคิดทำบุญครั้งนี้
2. ทรัพย์สินของอุบาสกจะไม่พินาศไปก่อน 7 วัน
3. ชีวิตว่าอุบาสกจะไม่ตายไปก่อนที่จะได้ทำบุญ

พระมหาโมคคัลลานะ กล่าวว่า ท่านสามารถรับรองกับอุบาสกได้ 2 เรื่อง คือรับรองรับประกันว่า อุบาสกจะไม่ตายก่อน 7 วัน ทรัพย์สินจะปลอดภัย แต่ไม่รับประกันศรัทธาของอุบาสก เพราะเรื่องศรัทธานั้น อุบาสกต้องรับประกันตัวเอง ทั้งนี้ก็เพราะศรัทธาเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายนั่นเอง ดังนั้นเมื่อศรัทธาเกิดแล้ว จึงควรรีบทำกุศล

การทำกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา หรือญาณสัมปยุตนั้น มีปัญญา 2 ระดับ คือ ปัญญา ระดับต้น นั่นคือ การเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม (กัมมัสสกตาปัญญา) และปัญญาระดับสูง (วิปัสสนาปัญญา) คือเข้าใจเกี่ยวกับ ชาติ ชนธ ภูมิ จสมุปบาท ต้องเห็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น มีความเปลี่ยนแปลง คงอยู่ไม่ได้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนันตา ทั้งสิ้น ปัญญานี้ต้องเกิดก่อนทำกุศล ขณะทำกุศล และเมื่อทำกุศลแล้ว

การกล่าวว่ามีกัมมัสสกตาปัญญา คือ เชื่อกรรมและผลของกรรมนั้น ต้องมีความเห็นถูกต้อง หรือเป็นสัมมาทิฐิ เห็นตรงตามความเป็นจริง 10 ประการ ได้แก่

สัมมาทิฐิ 10 ประการ

1. เห็นว่า การทำบุญให้ทานได้รับผลดีมีประโยชน์ ไม่เสียเปล่า
2. เห็นว่า การบูชาได้รับผลดีมีประโยชน์
3. เห็นว่า การเชื่อเชิญ ต้อนรับ ปฏิสันถารได้รับผลดีมีประโยชน์
4. เห็นว่า การทำดีและทำชั่ว มีการได้รับผลทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำดีย่อมได้ดี/ทำชั่วย่อมได้ชั่ว
5. เห็นว่า ภพนี้มีอยู่ คือ ผู้ที่จะมาเกิดในภพนี้มีอยู่
6. เห็นว่า ภพหน้ามีอยู่ คือ ผู้ที่จะไปเกิดภพหน้าในอนาคตมี
7. เห็นว่า การทำดีทำชั่วต่อมารดา ย่อมมีผลในภพหน้า
8. เห็นว่า การทำดีทำชั่วต่อบิดา ย่อมมีผลในภพหน้า

9. เห็นว่า สัตว์ที่เติบโตขึ้นทันทีมีอยู่ คือ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา และพรหม หรือโอปปาติกะ มีอยู่
10. เห็นว่า สมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบประจักษ์แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง และประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้นั้น มีอยู่

การทำกุศลด้วยปัญญา เรียกว่า เป็นกุศลที่ประกอบด้วยเหตุ 3 คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เมื่อปฏิสันธิจะมีปัญญา แต่หากขณะทำกุศล ไม่มีปัญญาประกอบ ก็จะเป็นกุศลที่ประกอบด้วยเหตุ 2 เท่านั้น คือ อโลภะ และอโทสะ ผลที่ได้ย่อมด้อยกว่า กุศลที่ประกอบด้วยปัญญา เพราะไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ในชาตินั้น

การทำกุศลหรือความดีนั้น สิ่งที่สำคัญคือ ต้องมีศีล 5 และกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งเป็นการทำดีทั้งทางกาย วาจา ใจ ตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ 10 ที่ได้กล่าวไปแล้ว ได้แก่

1. เว้นฆ่าสัตว์	}	กายกรรม 3
2. เว้นลักทรัพย์		
3. เว้นประพฤติดีในกาม		
4. เว้นกล่าวมุสา	}	วจีกรรม 4
5. เว้นการกล่าวส่อเสียด		
6. เว้นคำหยาบ		
7. เว้นพูดเพ้อเจ้อ		
8. ระวังไม่ให้ความโลภเกิดขึ้น	}	มโนกรรม 3
9. ระวังไม่ให้ความพยาบาทเกิดขึ้น		
10. มีความเห็นถูกต้อง		

นอกจากนี้จิตที่เป็นไปในอารมณ์ของบุญกิริยาวัตถุ 10 ก็เป็นมหากุศลจิต

บุญกิริยาวัตถุนี้มี 10 ประการ

1. ทาน	การให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้รับ
2. ศีล	การระวังรักษากาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในศีล
3. ภาวนา	การเจริญสมณะ และวิปัสสนา
4. อปจายนะ	การคารวะอ่อนน้อมแก่ผู้เจริญด้วยชาติวุฒิ วัชวุฒิ และคุณวุฒิ

5. เวยยาวัจจะ การเข้าช่วยเหลือกิจที่ชอบ คือเป็นไปกับกุศล เช่นช่วยจัดของถวายพระ ฯลฯ

6. ปัตติทานะ การอุทิศแก่กุศลให้ผู้อื่น

7. ปัตตานุโมทนา การอนุโมทนารับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้

8. ธรรมสวณะ การตั้งใจฟังธรรม

9. ธรรมเทศนา การแสดงธรรม

10. ทิฏฐุชกรรม การทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น เชื่อในกรรม-ผลของกรรม เป็นต้น

บุญกิริยาวัตถุ 10 นี้ สามารถสงเคราะห์ลงในทาน ศีล ภาวนา ดังนี้

1. ทาน ปัตติทาน ปัตตานุโมทนา สงเคราะห์ในทาน

2. ศีล อปจายนะ เวยยาวัจจะ สงเคราะห์ในศีล

3. ภาวนา ธรรมสวณะ ธรรมเทศนา และทิฏฐุชกรรม สงเคราะห์ในภาวนา

คำถามประจำบทที่ 4

1. ปุณฺณมีจิตชนิดใดได้บ้าง
2. ทำอย่างไร มหากุศลจิตจึงเกิดขึ้น
3. แก้วสงสัยว่า วันนี้คุณแม่จะทำอะไรให้รับประทานเป็นอาหารเย็น ความสงสัยของแก้ว เป็นวิจิกิจฉา ในโมหะมูลจิตหรือไม่
4. โทสะมูลจิต มีโทษอย่างไร
5. แม่จับมือลูกให้หัวพระ ลูกยิ้มร่าเริง และให้หัวพระ จิตดวงใดเกิดแก่เด็กนี้
6. รัชธรรมตื่นแต่เช้า เตรียมของใส่บาตรอย่างประณีต เดินออกไปใส่บาตรด้วยความปลื้มใจ เมื่อเห็นมีพระมาบิณฑบาตหลายรูปในวันนี้